

Türkiye’de doğru bilgiyi aramak: Çöldeki vahanın peşinde

Dr. Sarphan Uzunoglu & Verda Uyar

Özet	1
Executive Summary	3
Rapor Hakkında	5
Ulusal ve Uluslararası Doğrulama Aktörleri: Kim, Ne Yapıyor?	7
Uluslararası Doğrulama Kontrolü Ağı (IFCN) ne iş yapıyor?	7
Türkiye’nin doğrulama haritası: Kim, ne yapıyor?	9
Yalansavar (2009)	10
Malumatfuruş (2009)	11
Evrin Ağacı (2010)	11
Doğrulama Payı (2014)	11
Teyit (2016)	12
Doğruluğu Ne (2019)	14
Günün Yalanları & FactCheckingTurkey.org	14
Doğrulama Kontrolü Aktörleri: Farklı Akımlar, Farklı Dertler	16
Doğrulama kuruluşları ve farklılaşan kuşaklar	16
Doğrulamacılar gazeteci midir değil midir?	17
Kurumsallaşma doğrulamacıları güçlendirir mi kırılgaştırır mı?	20
Hangi veriler doğrulamacılar için daha güvenilir?	22
Kaynaklarla ve yalanlanan kuruluşlarla ilişkiler nasıl kuruluyor?	26
Cumhurbaşkanlığı sistemi Türkiye’deki doğrulama alanını nasıl etkiledi?	28
Doğrulamacılar birbirlerini nasıl görüyor?	29
Gereğinden az işlenen konular	31
Devletlerin doğrulama alanına girişi	32
COVID-19 doğrulamacıları nasıl etkiledi?	34
İçerikler doğrulama aktörleriyle ilgili ne söylüyor?	36
Doğrulama Platformları: Yolculuk Nereye?	41
Referanslar	47
Araştırmacılar hakkında	48

Bu rapor The Guardian Foundation ve İsveç Uluslararası Kalkınma Ajansı (SIDA) tarafından desteklenen bir eğitim ve araştırma projesinin parçası olarak yayınlanmıştır. Bu raporun içeriğinin sorumluluğu tamamen Dijital Medya Araştırmaları Derneği'ne aittir ve hiçbir koşulda The Guardian Foundation ve SIDA'nın duruşunu yansıtmamaktadır.

Özet

Türkiye'deki gazetecilik ve siyasal iletişim ortamının son yıllarda ortaya çıkan ve en popüler özneleri doğrulama kuruluşları. Çalışmalarını doğrulama, teyitleme, yalanlama gibi çeşitli eylemler üzerinden tanımlayan ve amaçları bakımından da yer yer farklılaşan bu kuruluşlarla ilgili çalışmalar genellikle bu kuruluşları tanıtmaya ve işlevlerini sorgulama amacını taşıyordu. Bizim çalışmamızın amacı, bu kuruluşları yaptıkları doğrulama faaliyetlerinin kapsamı, konuları, metodolojisi ve kendi çalışmalarına dair tanımlamaları üzerinden ele alarak bu kuruluşların medya ekosistemimiz içerisindeki konumlanmasının tamamlanmasına katkıda bulunmak.

Çalışma kapsamında aktif olarak çalışmalarını sürdüren ve ana odağı genel anlamda yanlış bilgiyi doğrulama olan **Doğruluk Payı**, **Doğruluğu Ne**, **Fact-Checking Turkey**, **Günün Yalanları**, **Malumatfuruş**, **Teyit**, **Yalansavar** temsilcilerinin yanı sıra **Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı (IFCN)** temsilcileriyle de derinlemesine görüşmeler gerçekleştirdik. Ayrıca **Doğruluk Payı**, **Doğruluğu Ne**, **Malumatfuruş**, **Teyit ve Yalansavar**, **Günün Yalanları** sitelerindeki son 100 analizi inceleyerek bu sitelerin öncelik verdiği, odaklandığı veya diğerlerinden az üstüne çalıştıkları konuları tespit etmeye çalıştık.

NLTR Research Hub olarak bir ay içerisinde tamamladığımız bu araştırmada aşağıdaki sonuçlara vardık:

- Doğrulama kuruluşları arasında yaptıkları işin gazetecilik olup olmadığı konusunda bir fikir birliği yok.
- Doğrulama kuruluşları insan kaynaklarının gazetecilerden oluşmasını şart olarak görmüyor.
- Doğrulama süreçlerinde devletin açıkladığı veriler ne tamamen göz ardı ediliyor ne mutlak referans olarak tek başlarına doğrulama için kullanılıyor.
- Doğrulamacılar siyasetçilerin açıklamalarıyla devlet kurumlarının sundukları veriler ve yaptıkları açıklamalar arasında kesin bir ayırım yapıyor.
- Doğrulama süreçlerinde sivil toplum kuruluşları tarafından açıklanan verilere yönelik güven söz konusu olduğunda veri setinin güvenilirliği, veri elde etme biçimi, kurumun araştırma alanındaki deneyimi gibi kriterler ön plana çıkıyor.
- Üniversitelerdeki araştırmalara bakış açısı genel olarak olumlu. Fen bilimleri alanındaki araştırmaların sonuçlarının referans alınmasının belirli standartlar dahilinde daha kolay olduğu, sosyal bilimler alanında ise bu süreçlerin daha karışık olduğu görüşü hâkim.
- En az iki kaynaktan doğrulama eğilimi neredeyse tüm doğrulamacılar arasında hâkim.

- Doğrulama faaliyetlerinin kurumsallaşmasının ve platformlarla iş birliklerinin geliştirilmesinin getirdiği risklere rağmen sürdürülebilirlik için önemli olduğu düşüncesi hâkim.
- Devletlerin doğrulama alanına girişine bakış genel olarak olumsuz.
- Farklı mecralarda siyasetçilerin ve devlet kurumu temsilcilerinin söylemlerine yönelik yapılan doğrulamaların sayısı, uzay haberleri veya başka ülkelerde gerçekleşen enteresan olaylara ilişkin haberler gibi viral içeriklere yönelik doğrulamaların sayıca fazlasıyla gerisinde kalmış.
- Doğrulama kuruluşu temsilcilerinin çoğu mevcut gergin siyasi ortamın faaliyetlerini etkilediğini söylüyor.
- Türkiye'nin mevcut siyasi ortamı birçok aktörün, siyasi aktörlerin ve devlet kuruluşlarının açıklamalarına dair pratiklerini değiştirmiş.
- Doğrulamacılar Türkiye'de yaptıkları işe yönelik bir itibarsızlaştırma girişimi olduğunu; öte yandan kendilerinden daha çok şey beklendiğini düşünüyor.
- Doğrulama aktörlerinin çoğu IFCN'in varlığına ve IFCN imzacılığına olumlu bakıyor.
- Bazı aktörler IFCN'in şeffaflık ilkelerinin riskli politik ortamlarda doğrulamaları tehdide açık hâle getirebileceğini düşünüyor.
- Covid-19 sonrası sağlık alanında doğrulamaya artan ilginin önümüzdeki dönemde de artmaya devam edeceği, sağlık alanındaki dezenformasyonun en önemli konu başlığı olduğu görüşü var.
- Sağlık alanındaki dezenformasyonla mücadelenin yanı sıra iklim temalı dezenformasyonla mücadelenin de önümüzdeki yıllardaki önemli konulardan olacağı düşünülüyor.

Executive Summary

Fact-checkers became one of the most popular actors in what some scholars label as the “post-truth era.” In the past couple of years there have been a growing scholar interest that aimed to understand the proliferation of fact-checking organizations worldwide, mainly focusing on the historical and political processes that paved the way for its emergence. Turkey had been no exception to this trend, coming to the stage rather late but with its peculiarities. This report concentrates on this very geographical traits and dynamics present in Turkey’s fact-checking ecosystem. The aim of the study is to understand the scope of fact-checking activities, topics and methodology in Turkey while also pointing out to possible constraints that is being faced with.

Growing distrust in the functioning of the mainstream media and governments have led fact-checking outlets aiming to combat misinformation and fake news to originate generally within civil society initiatives, with limited sources and capacities. Fact-checking, however, also captured the attention of the media and the governments alike; with more large media houses incorporating fact-checking units within their organizations and even some governments being involved, whether through means of regulation or directly establishing their own fact-checking platforms. While this is raising certain concerns and sparking further debates, it equally demonstrates that fact-checking is indeed a very complex effort, with various motivations, methods, stakeholders and business models coexisting. A considerable ambiguity remains whether fact-checking is at the end of the day a journalistic practice or not, while it is still being disputed whether it is a sustainable and reliable venture. Hence it is significant to understand where fact-checking platforms locate themselves amongst all through addressing the perception of the professionals.

Over the course of the study, we have conducted interviews with representatives from active fact-checking organizations in Turkey: **Doğruluk Payı**, **Doğruluğu Ne**, **Fact-Checking Turkey**, **Günün Yalanları**, **Malumatfuruş**, **Teyit**, **Yalansavar**; and from **International Fact Checking Network (IFCN)**. We’ve also analyzed the last 100 content published by some of these platforms to identify the trends and topics that these fact-checkers have been following recently. Institutionalization of fact-checking, construction of trust between the platforms, approaches to supranational regulatory bodies like IFCN and to national authorities, emerging fact-checking practices and Covid-19 pandemic’s impact were among our primary quests that motivated us to get going with this research.

Here are some of our main findings:

- There is no consensus among fact-checking organizations in Turkey on whether fact-checking is a journalism practice or not. While some professionals define themselves as journalists, some view what they are doing as a completely discrete effort.
- As per the fact-checking organizations, it is not necessary to be a journalist in order to do fact-checking. Those employed or are volunteering in these platforms do not necessarily possess a journalism degree, but are rather coming from diverse educational backgrounds.
- Institutionalization and establishing partnerships with other platforms, although bringing about some risks, are viewed as vital for rendering fact-checking sustainable.
- Almost all of the representatives opined that the existing political atmosphere in Turkey is affecting the scope of their work. They assert that they receive reactions from people of different political viewpoints for every analysis they share.
- Social media verifications covering popular topics seem to have outnumbered political fact-checking in Turkey.
- Most of the fact-checkers in Turkey have a positive attitude towards the presence of bodies like IFCN and becoming a signatory of its Code of Principles. Some raise concerns about applicability of organizational and editorial transparency principles within political environments at risk.
- Increasing interest in fact-checking disinformation on public health, and Covid-19 pandemic in particular, is likely to remain.
- Fighting against disinformation on climate related issues is also expected to grow into a substantial topic in the coming years.

Rapor Hakkında

Doğrulama aktörleri bazı akademisyenlerin post-truth çağı olarak andıkları çağın en çok konuşulan aktörleri hâline geldi. Gazeteciliğin ve siyaset kurumunun yaşadığı küresel krizin içinde özellikle 2010'lu yılların ortasından bu yana medya bir doğrulama baharı yaşıyor. Bu raporu yazmaya karar verdiğimiz günlerde medya ve doğrulama kuruluşları arasındaki gerginlik özellikle de bu kuruluşlardan bazılarının Facebook'la yaptığı iş birliği gereği tırmanmış, devlet kendi doğrulama ajansını kurma aşamasında olduğunu duyurmuştu. Buna bağlı olarak da araştırmanın soruları kendiliğinden oluştu diyebiliriz.

Bu araştırmaya başlama konusunda bizi en çok meraklandıran şeyler arasında Türkiye'deki doğrulama aktivistlerinin birbirlerine ve IFCN'e nasıl baktıkları, kurumsallaşmanın bu kurumların ajandasında nasıl bir yer edindiği, doğrulama metodolojilerini nasıl belirledikleri, son zamanlardaki doğrulamalarında hangi kategorilere yoğunlaştıkları, COVID-19 pandemisinin doğrulama aktörlerinin odaklarını nasıl etkilediği ve bu kurumların otoriteyle ve farklı otorite kaynaklarının ürettiği bilgiyle kurdukları ilişkinin nasıl olduğu gibi konular vardı.

Bu kapsamda iki tür araştırma yürütüldü. İlk aşamada Teyit.org'dan Emre Saklıca, Nilgün Yılmaz, Gülin Çavuş; Doğruluk Payı'ndan Batuhan Ersun; Doğruluğu Ne'den Dr. Selman Selim Akyüz; Fact-Checking Turkey ve Günün Yalanları'ndan Boğaziçi Küresel İlişkiler Merkezi Derneği Koordinatörü olarak görev yapan Merve Gökhan, Yalansavar'dan Dr. Işıl Arıcan, anonim kalma prensibi gereği adını vermeyen bir Malumatfuruş editörü ve uluslararası alanda yapılan doğrulama çalışmalarını regüle eden ve bir standart oluşturmaya çalışan IFCN Direktörü Baybars Örsek'le görüşmeler gerçekleştirdik. Görüşmelerin çoğunluğu Zoom üzerinden gerçekleşirken Yalansavar, Günün Yalanları/Fact-Checking Turkey temsilcileriyle yapılan görüşme zaman mekân uyumsuzluğu ve pandemi nedeniyle e-posta üzerinden gerçekleştirildi. Bu görüşmelerin yanı sıra Doğruluk Payı, Doğruluğu Ne, Günün Yalanları, Fact-Checking Turkey, Malumatfuruş, Teyit.org ve Yalansavar'daki son 100 içeriğin (18 Mart 2021 tarihinden önce girilen son 100 içerik baz alınmıştır) analizi genel konu kategorisi (iç haberler, siyaset, dış haberler, sağlık haberleri, teknoloji haberleri, uzay haberleri, viral haberler, spor haberleri, gibi), odaklanan alt kategori (sağlık özelinde COVID-19 ya da EBOLA, gibi), bilginin ilgili olduğu kurum ya da kişinin kimliği (kamu kuruluşları, özel kuruluşlar, ünlüler, siyasetçiler, gibi) üzerinden yapıldı.

Araştırmayı ikincisi daha az kapsamlı olsa dahi iki farklı kolda yürütmemizin sebebi, yola çıkarken aklımızda “doğrulama platformları siyaset alanındaki bilgiyle ne kadar ilgileniyor ve ilgilenirken hangi yöntemi tercih ediyor” sorularının olmasıydı. Bir yandan görüşmecilere siyasal alanda yaşanan merkezileşmenin

faaliyetlerini nasıl etkilediğini sorarken öte yandan da bunun içeriklere yansımalarının olup olmadığını tespit etmek istedik. Zira, dünyadaki yanlış bilgi tartışmaları her ne kadar COVID-19'la birlikte sağlık ve bilim eksenine kaymış gibi görünse de geleneksel propaganda taktiklerinden günümüzün siyasal iletişim pratiklerine kadar yanlış bilginin çeşitli şekillerde yoğun şekilde kullanıldığını biliyorduk ve bu kuruluşları ortaya çıkaran medya ortamında siyasal alandaki yanlış bilgi üretiminin payının fazlasıyla önemli olduğunu düşünüyorduk.

Raporun başlangıç kısmında, Türkiye'deki mevcut doğrulama aktörlerinin ve IFCN'in faaliyetleri ve kurumsal kimlikleri üzerinde durduk. İlk olarak IFCN'i tanımlamamızın nedeni, bu doğrulama ağının günümüzde doğrulamacılar arasındaki etik ve yöntemsel tartışmaların da merkezinde olması. Bu kısımda amacımız, bu kurumların güncel durumlarından ziyade; ortaya çıkma motivasyonları, tarihleri ve işlevleriyle ilgili bilgiyi raporu okuyanlarla paylaşmaktı. Bize göre bu kısım, alanı yakından tanımayanlara daha çok yardımcı olacaktır.

Raporun ikinci kısmında ise haritasını çıkardığımız doğrulama aktörleriyle yapılan görüşmeler, yani araştırmanın kendisi yer alıyor. Bu kısım kapsamında yaptığımız yarı yapılandırılmış görüşmelerde, her doğrulama kurumuna sorduğumuz rutin soruların yanı sıra kurumların durumlarına özel sorular da yer alıyordu. Türkiye'deki doğrulama, yalanlama, teyitleme gibi fiillerle kendilerini ifade eden aktörlerin her birinin özgün yapıları olduğundan ortaya çıkan yanıtların da bir kısmını olduğu gibi aktarma yolu seçtik. Bu kısım boyunca olabildiğince yorumdan kaçınarak yalnızca yanıtlar arasındaki benzerlikler veya ayrışmalara işaret etmekle yetindik.

Raporun üçüncü kısmında IFCN Direktörü Baybars Örsek'le yaptığımız görüşme ışığında doğrulama nereye sorusunu sormaya çalıştık. İki bağımsız araştırmacı olarak Örsek'le yaptığımız görüşme hem mevcut ortamı daha iyi okumamız için hem de gelecekte doğrulamacılığın nereye gideceğini anlamak, alandaki risk ve fırsatları tanımlamak için bir fırsat oldu. Siyasal gücü sık sık sorgulanan ve bilgi ekosistemindeki rolüne ilişkin türlü spekülasyonlar ortaya atılan doğrulama alanına yönelik tehditleri, doğrulama aktörlerinin kurumsal yapılarını, motivasyonlarını ve denetlenme biçimlerini ele aldığımız bu kısım alanın bir nevi röntgenini çekmemize yardımcı oldu.

Ulusal ve Uluslararası Doğrulama Aktörleri: Kim, Ne Yapıyor?

Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı (IFCN) ne iş yapıyor?

Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı (IFCN) 2015 yılında medyadaki yanlış bilgilerin önüne geçmek için doğruluk kontrolü yapan kurumları tek bir çatı altında toplamak amacıyla kuruldu. ABD merkezli Poynter Enstitüsü bünyesinde yer alan ve doğrulama platformlarının iş birliğini güçlendirmeyi hedefleyen bu ağ düzenli olarak doğrulama alanına dair çalışmalar da yürütüyor. Kurumların yanlış bilgiyle mücadele çalışmaları için sürdürülebilir yöntemler geliştirmek, teknik beceri, bilgi ve deneyim paylaşımına imkân sağlayan etkinlikler organize etmek ve girişimleri destekleyici farkındalık ve savunuculuk çalışmaları düzenlemek bu ağın faaliyetleri arasında sıralanıyor.

IFCN'i bu doğrulama ekosistemi içerisinde öne çıkan paydaşlardan biri yapan nokta ise ağın yayıncılık pratikleri, kaynakları ve metotları farklılık gösteren ve dünyanın farklı yerlerinde konumlanmış doğrulama kurumlarını doğru bilgi ve toplumun doğru bilgilendirilme sorumluluğu üzerinden bir araya getiriyor olması. IFCN aracılığıyla, bu kurumların diğer platformlar ve politika yapıcılar ile olan iş birlikleri ve ilişkilerine yardımcı olacak çalışmalar, daha fazla kurumun faaliyete geçmesi ve ağa dahil olması için de birebir eğitimler organize ediliyor.

Ağ, doğru bilgiyi kamuoyuyla paylaşmayı, dolayısıyla da toplumsal faydayı esas alan kurumların ve faaliyetlerinin çoğalması ve güçlenmesini önceleniyor. Bu noktada IFCN dünyadaki doğrulama girişimlerinin belli bir metodoloji içerisinde ve standartlara sahip şekilde yürümesini savunuyor, tarafsızlığı ve şeffaflığı hesap verebilir gazeteciliğin ön koşulları olarak görüyor. Her ne kadar ağ, bu standartları belirleyen asıl kurum olsa da, demokratik ve şeffaf yönetim yapısını daha da güçlendirmek amacıyla kurumlardan aldıkları çıktılar ve geri bildirimler doğrultusunda bu standartları güncelleme fikrine de açık. Ağın parçası olan kurumlar IFCN'in [İlkeler Kılavuzu](#)'nda¹ belirlediği kriterleri sağlamayı taahhüt ediyor ve kurumlardan temel olarak ekonomik ve kurumsal şeffaflığı sağlaması bekleniyor. Kılavuzda yer alan kriterler ise şöyle sıralanıyor:

Tarafsızlık ve dürüstlük: Doğruluk kontrolü yapan platformların tarafsızlık ve dürüstlük standartlarına sadık kalmaları beklenir. Her bir doğrulama süreci için aynı prosedürler takip edilmeli ve ulaşılan sonuçlar için kurum herhangi bir taraf tutmamalı. Herhangi bir siyasi tutum savunulmamalıdır, kurumun bir siyasi parti,

¹ <https://www.ifcncodeofprinciples.poynter.org/know-more/the-commitments-of-the-code-of-principles>

kurum ya da kişi ile bağlantısı bulunmamalıdır. Tarafsızlık ilkesine bağlılık, kurumun internet sitesinde açıkça belirtilmelidir.

Kaynakların şeffaflığı: Okurların doğrulama platformları tarafından yapılan içerikleri kontrol etmelerine imkân tanınmalıdır. Başvurulan kaynağın güvenliğini tehdit etmemek kaydıyla analiz içerisinde kullanılan kaynaklar şeffaf tutulmalıdır. Kurumlar mümkün olduğunca birincil kaynaklara başvurmalı, kullanıldığı durumda neden ikincil kaynakların referans alındığının açıklamasına analizde yer verilmelidir.

Kurumsal ve finansal şeffaflık: Doğrulama platformlarının finansal kaynakları şeffaf olmalıdır. Doğrulama platformları başka kurumlardan gelir elde edebilir fakat alınan kaynağın doğrulama sürecine etkisi olmamalıdır. Yıllık toplam gelirin %5'inden fazlasına tekabül eden tüm gelir kalemleri detaylandırılmalıdır. Kurumda yer alan kişilerin kimler olduğu, kurumun organizasyonel ve sahiplik yapısı açıkça belirtilmelidir. Doğrulama platformlarına iletişim kanalları açık tutulmalıdır.

Metodolojik şeffaflık: Doğrulama platformları seçtikleri, araştırdıkları ve yayınladıkları konuları açıklamalıdır. Platformlar öncelikli olarak önemli ve ulaşılabilir iddiaları ele almalıdır. İddianın kaynağının kim olduğundan bağımsız olarak kurumun internet sitesinde açıklanan metodolojik süreç her koşulda aynı titizlikle takip edilmelidir. Analizi yapılan içeriklerin neden seçildiği ve doğrulama sürecinin nasıl işlediğine dair şeffaf olunmalı ve okuyucuların da bu kurumlarla iletişime geçerek doğrulanmasını talep ettikleri iddiaları iletmeleri teşvik edilmelidir.

Açık ve güvenilir doğrulama: Doğrulama kuruluşlarının analiz politikalarını açıkça yayınlamaları gerekmektedir. Düzeltme ve şikâyetlere yönelik politikalar da benzer şekilde görünür ve erişilebilir kılınmalıdır. Tüm bu politikalara kurumun bağlı kalması ve okuyucuların da bu politikaları rahatlıkla görüntüleyebiliyor olması beklenir. Platform herhangi bir ilkenin ihlali durumunda IFCN'in bilgilendirileceğini kabul eder. İmzacı doğrulama platformun bir medya kuruluşu bünyesinde yer alması durumunda asıl şirketin de açık ve dürüst düzeltme politikalarına bağlı kalması gerekmektedir.

IFCN sadece üyelik temelli bir organizasyon değil. Ağ, IFCN'in dayandığı şeffaflık ve yayıncılık ilkelerini kabul eden ve bu ilkelere uyumu bağımsız denetçiler tarafından onaylanmış her kurumun katılımına açık. Türkiye'nin ilk siyasi doğrulama platformu Doğruluk Payı'nın kurucusu ve 2019'dan beri IFCN'in direktörlüğünü yapan Baybars Örsek 55'ten fazla ülkeyi temsil eden imzacı sayısı

bugün itibariyle 85'e ulaşan² ağı bir "iş birliği platformu" olarak tanımlıyor³ ve ağ giderek büyümeye devam ediyor. Özellikle son bir yılda %30'luk bir artış ile 14 farklı ülkeden 37 yeni kurum IFCN'e dahil olmuş. İmzacı statüsü elde eden platformlar her yıl statülerini yenilemek için başvuru yapıyor ve bu başvurular medya alanında çalışan yerel ve bağımsız denetçiler tarafından denetleniyor.

Doğrulama alanında farklı ülkelerde gözlenen yeni formatlar, trendler ve politikalar düzenli olarak takip edilerek kurumlar arasında bilgi akışı sağlanıyor, ağın ayrıca yüzyüze/çevrimiçi doğrulama eğitimi ve yıllık burs programı gibi projeler de bulunuyor. Daha fazla doğruluk kontrolü yapılması ve bunun sadece profesyonel olarak doğruluk kontrolü yapan kurum ve kişilerle sınırlandırılmadan herkese düşen ortak yanlış bilgiyle mücadele görevi bilinciyle ilerlemesi gerektiğini savunan platform her yıl 2 Nisan'ı "Uluslararası Doğrululuk Kontrolü Günü" kabul ediyor.

Türkiye'nin doğrulama haritası: Kim, ne yapıyor?

Türkiye'nin yanlış bilgiyle mücadele serüveni de diğer ülkelerde olduğu gibi dijital iletişim teknolojilerinin bilgi ekosistemini dönüştürmesi ile başlıyor. Dijital iletişimin getirdiği aşırı bilgi yükü beraberinde doğrulama iş yükünü de getiriyor. Yüksek hacimli bilgi akışının olduğu bu yeni medya haberciliğinde ise internet öncesi doğruluk kontrol ve doğrulama prosedürleri işlevsiz ve yetersiz kalıyor. Mevcut doğrulama mekanizmalarının bu dönüşüme ayak uyduramadığı noktada da bağımsız doğrulama inisiyatiflerine gereksinim duyuluyor ve bu tarz kuruluşlar giderek hızla dünyaya yayılıyor. Türkiye'de ise doğrulama platformlarının tarihi görece yeni (Kavaklı, 2019).

Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi'nin raporuna göre bu öykünün Türkiye bağlamında internet grupları ve forumları büyük rol oynuyor. (EDAM, 2020). Türkiye'de doğruluk kontrolüne olan ihtiyaç özellikle bu tarz forum sitelerinde yer alan aşılama, gıda güvenliği, ilaç gibi halk sağlığına ilişkin konulardaki şehir efsaneleri ve yanlış bilgilerin doğrulanmasına olan gereksinim üzerinden doğuyor. Yani aslında Türkiye'nin doğruluk kontrolü hikâyesi sadece eski medya pratiklerine bir alternatif olarak doğmadığı gibi bu alanda kurulan ilk girişimlerin siyasi bir motivasyonu ya da ilgisi de bulunmuyor.

Doğrululuk kontrolü yapan kuruluşlar organizasyonel yapıları bakımından ikiye ayrılıyor: kurumsal medyanın içinde yer alan ve sivil girişimler tarafından kurulan doğruluk kontrolü merkezleri. Anadolu Ajansı kurumsal medya içerisinde yer alan

² <https://www.ifcncodeofprinciples.poynter.org/signatories>

³

<https://www.newslabturkey.org/baybars-orsek-gercek-fact-checking-kurumlarinin-sahte-olanlardan-ayri-smasini-saglamaktan-da-sorumluyuz/>

girişimlerin ilk örneğini 2019 yılında kendi bünyesinde, uluslararası haber kuruluşlarında özellikle Türkiye'nin dış politikasını ilgilendiren konulardaki tutumuna ilişkin iddiaları inceleyerek başlatsa da bu uzun sürmedi. Kurumun İngilizce olarak hazırlanan doğrulama içeriklerinin yer aldığı [internet sitesinin](#)⁴ Mart 2020'den beri güncellenmediği ve o tarihten beri doğrulanmış yeni bir içeriğin paylaşılmadığı görülüyor. Her ne kadar bu iki farklı yapıdaki kurumların bir arada bulunmasına olan ihtiyaç ortada olsa da (Şener, 2018), Türkiye'de şu anda kurumsal medya tarafından oluşturulmuş herhangi bir doğruluk kontrol merkezi bulunmuyor. Mevcut olarak aktif doğruluk kontrolü yapan kurumların tamamı sivil girişimlere ait. Bu girişimler, gerçek zamanlı olay doğrulamasından ziyade kendi kuruluş motivasyonları ve çalışma ilkelerine göre radarlarına takılan, özellikle sosyal medyada dolaşıma girmiş olan içerikleri belli bir metodoloji çerçevesinde doğrulayarak ya da yanlışlayarak kendi internet sitelerinden ve sosyal medya kanallarından paylaşıyor.

Yalansavar (2009)

Kamu sağlığı gibi hassas konularda yanlış bilgi paylaşımının internet aracılığıyla bu denli ivme kazandığı bir dönemde 2009 yılında bir grup bilim insanı ve meraklısı bir araya gelerek Türkiye'nin ilk doğrulama platformu Yalansavar'ı kurdu. Kurumun asıl amacı bilimle alakalı konularda topluma eleştirel düşünce alışkanlığı kazandırmak ve yine bu konularda ortaya atılmış iddiaları araştırmak. Bu sebeple Yalansavar yayın hayatına özellikle sahte bilimsel içerikleri çürüterek ve kurulduğu dönemde hakkında sosyal medyada birçok dezenformasyonun yayılmakta olduğu "Domuz Gribi" ile ilgili doğru bilgi sağlayan içerikler paylaşarak başladı ve zamanla ülkedeki önemli bir bilimsel bilgi referans noktası hâline geldi.

Yalansavar'ın araştırmaları daha çok gündelik yaşama dair dezenformasyona ve "doğru bilinen yanlışlar"a odaklanıyor ve doğrulaması yapılan içerikler platformun resmi sitesinde popüler kültür, safsatalar/mantık hataları, tıp/ sağlık, bilim haberciliği gibi kategorilerde yayınlanıyor (Yeğen, 2018). Farklı uzmanlık ve ilgi alanlarına sahip ekip üyelerinden oluşan kurumun çalışmaları tamamen gönüllülük ve kendi kendine finansman esasına dayanıyor. Yalansavar ekibi ürettiği yazılı, sesli ve görsel içeriklerin tamamında bireysel kaynaklarını kullanarak emek veriyor ve bu içeriklerden ekip herhangi bir kazanç elde etmiyor. Bunun yanı sıra tarafsızlık ilkesini bozacağını düşündükleri için kendi internet sitelerine reklam almıyor ve herhangi bir başka dernek, şirket ya da oluşumla maddi veya lojistik iş birliği [yapmıyor](#).⁵

⁴ <https://www.aa.com.tr/en/fact-check>

⁵ <https://yalansavar.org/yalansavar-sik-sorulan-sorular/>

Malumatfuruş (2009)

2009 yılında yazılı basında yer alan köşe yazılarını doğrulamak amacıyla kurulan Muhtesip'in yayın hayatı sadece 5 yıl sürdü ve kurucuları aynı motivasyonla Malumatfuruş adında başka bir girişim kurdu. Siyasi kutuplaşmayı Türkiye'deki haber ve köşe yazarı kalitesini etkileyen bir sorun olarak gören bu platform ana akım medyada yer alan dezenformasyonu çalışmasının merkezine alıyor ve köşe yazarları odaklı doğrulama/yanlışlama işi yapıyor. Farklı alanlarda tam zamanlı iş sahibi olan ve dolayısıyla platforma “yan iş” olarak katkı sunan Malumatfuruş ekibinin hazırladığı içerikler anonim olarak paylaşılıyor, Muhtesip ekibinden bilinen kurucu üyeler dışındaki platform üyelerinin kimliklerine dair bir bilgi yok. Yalansavar gibi bu platform da kendi kendini finanse etme ilkesine göre çalışıyor.

Evrım Ağacı (2010)

Bilim odaklı doğrulama ve yanlışlama yapan ama bunu ana odağı olarak görmeyen bir başka platform olan Evrim Ağacı da 2010 yılında ODTÜ öğrencileri tarafından kuruldu. Özellikle evrim kuramı ile ilgili tartışmalar hakkında içerik üretmek ve fikir alışverişinde bulunmak amacıyla Facebook sayfası olarak kurulan [platform](#) kısa süre içerisinde Türkiye'nin en popüler bilim sitelerinden biri hâline geldi.⁶ “Kaliteli bilim içeriği üreticisi” unvanına sahip bu proje bilimin farklı alanlarında araştırmalar yürüten ve aralarında biyologlar, hekimler, fizikçiler, mühendislerin de bulunduğu farklı uzmanların katkılarıyla sürdürülüyor ve ağ katkı sağlamak isteyen herkese açık tutuluyor. 19 kişilik daimi çekirdek kadronun yanı sıra platformun 80'den fazla gönüllü yazar ve çevirmeni bulunuyor.

Kuruluşunda kendi kendini finanse eden bir girişim olan Evrim Ağacı, 2012 yılında Avrupa Evrimsel Biyoloji Derneği'nden fon ve destek almaya başladı ve bu da platformun, personel, içerik üretim hacmi ve konu kapsamı açısından genişlemesine olanak sağladı (EDAM, 2020). Evrim Ağacı'nın zamanla geliştirilmiş, hastalıklar, bilim sözlüğü ve bilimsel sözler gibi farklı konulara değinen çeşitli kitle-kaynaklı projeleri de bulunuyor ve kurum zaman zaman farklı bilimsel topluluklarla iş birliği içerisinde bilimsel buluşma ve seminerler düzenliyor. Her ne kadar bu projeler bir gelir getirirse de Evrim Ağacı'nın kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olduğu, büyük ölçüde hâlâ kendini finanse etme ve kitle fonlama modellerine dayandığı da belirtiliyor.

Doğruluk Payı (2014)

Türkiye'nin siyasal alandaki ilk doğrulama girişimleri ise 2014 yılında Doğruluk Payı ile başladı. İzlemedeyiz Derneği altında çalışma hayatına başlayan Doğruluk Payı, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi gibi bölümlerden yeni mezun bir ekip

⁶ <https://evrimagaci.org/hakkimizda-7204>

tarafından ağustos ayındaki Cumhurbaşkanlığı seçimine iki ay kala politikacıların ve partilerin seçim kampanyaları döneminde zikrettikleri iddiaları doğrulamak amacıyla kuruldu. Doğruluk Payı da kendinden önceki doğrulama platformlarında olduğu gibi kendi kendini finanse eden ve kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olarak faaliyete başladı ve zamanla uluslararası hibe programları aracılığıyla gelir elde etmeye başladı. Kamuoyuna açık faaliyet gösterip belli bir etkileşim elde ettikten sonra 2018 yılında gerçekleştirdiği kitle fonlama kampanyası ile büyük bir finansal başarı elde eden platform o dönemde brüt gelirinin yaklaşık %7.8'ini bu bağışlardan elde etti.

Siyasi vaatlerin şeffaflığı ve hesap verilebilirliğini arttırmak için yola çıkan ve zamanla tüm parti ve siyasetçilerin beyanatlarını içeren daha geniş bir çalışma kapsamına erişen Doğruluk Payı'nın temel misyonu; kamuoyunun doğru bilgilendirilmesi, seçmenlerin doğru bilgiye erişiminin kolaylaştırılması ve uzun vadede veri temelli bir siyasal iletişim ortamının oluşması. 2017 yılından beri Doğruluk Payı IFCN imzacısı bir kurum niteliği taşıyor ve kurumun farklı formatlarda üretilen içeriklerinin arkasında tam zamanlı çalışan bir ekibin yanı sıra çoğunluğu üniversite öğrencilerinden oluşan bir gönüllü editör havuzu var. Düzenli olarak internet siteleri ve sosyal medya kanallarınca paylaşılan içeriklerinin yanı sıra platformun aynı zamanda Hükümetre adını verdikleri bir hükümet izleme projesi de bulunuyor. İlk olarak 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimini ele alan bu projede hükümetin gerçekleşen seçim öncesi dile getirdiği vaatlerin söz verilen zaman dilimi içerisinde gerçekleşip gerçekleşmediğinin takibi yapılıyor. Platform aynı zamanda özellikle üniversitelerin iletişim fakülteleriyle de iş birlikleri ve eğitim çalışmaları gerçekleştirerek çeşitli paneller ve atölyeler düzenliyor. Doğruluk Payı geçtiğimiz yıl Facebook ile sosyal medyada asılsız haberlerin yayılmasının önlenmesi amacıyla bir iş birliğine imza atarak hem önemli bir gelir kalemi elde etti hem de iş hacmini kayda değer oranda genişletmiş oldu. Bu iş birliği ile Doğruluk Payı geçtiğimiz yıldan beri Facebook ve Instagram'daki kullanıcılar tarafından "şüpheli" olarak görünen içeriklerin doğruluk kontrolünü gerçekleştiriyor. Mart 2021 itibariyle Doğruluk Payı'nı Twitter'da 211 bin, Instagram'da 46 bin, Facebook'ta da 115 bin kişi takip ediyor.

Teyit (2016)

Kısa bir süre sonra Teyit.org, Türkiye'de şiddet, baskı ve istikrarsızlık faktörlerinin hızla arttığı, bilgi ekosisteminin giderek kutuplaştığı ve kısıtlandığı bir dönemde kuruldu (EDAM, 2020). Bu dönemde yanlış bilginin tüm siyasi partiler ve aktörler tarafından daha organize ve sistematik bir strateji hâline gelmiş olması bir doğruluk kontrol seferberliğini ve sadece belli bir alana odaklanmadan her şeyi kapsayan bir doğrulama oluşumunu gerekli kılmıştı. Platform yaygın yanlış bilgilerden sosyal medyada gündeme gelen iddialara birçok alanda doğrulama

yapıyor ve internet kullanıcılarının doğru bilgiye ulaşmasını [hedefliyor](#).⁷ 4 analistten oluşan çekirdek bir ekiple çalışmaya başlayan kurum yeni gelir kalemleri elde ederek zamanla personel sayısını giderek arttırdı ve stajyer, mali danışman, hukuk müşaviri ve gönüllülerden de oluşan daha kurumsal bir yapıya büründü.

Platformun finansmanı Heinrich-Böll Stiftung, Avrupa İklim Vakfı ve Media4Democracy gibi kurumlardan aldığı hibelerin yanı sıra geniş bir bağış havuzuna da dayanıyor. Fakat şüphesiz ki Teyit.org için 2018 yılında hayata geçen Facebook ile üçüncü taraf doğrulama programı iş birliği önemli bir dönüm noktası oldu. Teyit, programın Türkiye uygulayıcısı olmasıyla Facebook'taki şüpheli bulunan haberleri incelemek, bulguları kontrol ederek doğruluk tespiti yapmak, bir doğrulama analiz yazısı yayınlamak ve asılsız haberleri yayan hesapların erişiminin düşürülmesini sağlamakla görevlendirildi. Bu iş birliği içeriğin siyasal seçim süreçlerine etkisi, dikkate alınması gereken bir şiddet tehdidinin mevcudiyeti ve Facebook topluluk standartlarının ihlalinin değerlendirildiği üç temel standarda dayanıyor ve içeriğin bunlardan herhangi birini karşıladığı durumda Facebook otomatik olarak içeriği kaldırabiliyor ya da Teyit ile paylaşarak platformdan içeriği içerik-başlık uyumu, sunulan bilgilerin doğruluğu ve konunun bağlamı kapsamında değerlendirmesini talep ediyor.

Sosyal medya da yeni mecralarla beraber genişleyebilen, sadece paylaşım yapılabilecek yeni platformların sayısının ve içerik akışının giderek arttığı değil, paylaşım trendlerinin ve biçimlerinin de çok kısa bir sürede dahi değişebildiği bir alan. Şüphesiz ki hızla büyüyen bu ağda kullanıcılarla paylaşılan her içerik salt doğru bilgi içermeyebiliyor. Son yıllarda giderek yaygınlaşan ve yüz milyonlarca kullanıcıya ulaşabilen uygulamalarda da bu tarz yanlış ve yanıltıcı bilgilerin paylaşılması, ağa katılan yeni platformların da dezenformasyonla sistematik mücadeleye katılımını gerekli kılıyor. 2020 yılında bu yeni uygulamalar arasında dünya çapında önemli bir erişime ulaşan TikTok, topluluk kurallarını ve zarara yol açabilecek konular hakkındaki yönergelerini yenileyerek yanıltıcı bilgilerin yayılmasını sınırlandırmada aktif rol üstlenmeye başladı ve platformda sirkülasyonda olan yanlış bilgi ve dezenformasyonu tespit etmek ve önlemek amacıyla Türkiye'de Teyit.org ile ortaklık [kurdu](#).⁸

Teyit.org'un Türkiye'deki doğrulama kuruluşları ya da bireyler için yöntem ve norm oluşturmak amacıyla hazırladığı uygulama el kitabı ve video içerik gibi çalışmaları da bulunuyor. Teyit.org, doğrulama yapan tüm kuruluşlar içerisinde en fazla sayıda sosyal medya takipçisine sahip: Twitter'da 726 bin, Instagram'da 211 bin ve Facebook'ta 86.5 bin kullanıcı Teyit.org'u takip ediyor.

⁷ <https://teyit.org/nedir>

⁸ <https://newsroom.tiktok.com/tr-tr/tiktoks-2020-year-in-review-in-safety>

Doğruluğu Ne (2019)

2019 yılında Türkiye'nin Barış Pınarı Harekatı döneminde bir grup gönüllü olarak yola çıkan "Doğruluğu Ne" platformu Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Selman Selim Akyüz ve fakültede habercilik alanında eğitim alan öğrencilerden oluşuyor. "Gerçeğin ortaya çıkarılmasına hizmet etmek" için doğru haber alma konusunda uzun soluklu, profesyonel ve tarafsız habercilik ilkelerine bağlılığı savunan bu platformun uzun vadede toplumda medya okuryazarlığı bilincinin artırılması ve iletişim fakültelerinde doğrulama eğitimi yapılması gibi hedefleri de bulunuyor. Sosyal medyada yer alan yanlış bilgilerin doğrulanmasına odaklanan bu görece yeni platformu Twitter'da 8 bin ve Facebook'ta 2.7 bin kişi takip ediyor.

Platformun internet sitesinde yer alan bilgilere göre çalışmalar gönüllülük esaslı ve bağımsız olarak yürütülüyor, başka bir kurum ya da siyasi partiyle bağlantısı [bulunmuyor](#).⁹ Şu anda platform herhangi bir kuruluştan maddi destek almıyor olsa da kâr amacı gütmeyen modeli koruyarak yeni gelir kaynakları elde etmek ve sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği geliştirmek kurumun gelecek planlar arasında sıralanıyor.

Günün Yalanları & FactCheckingTurkey.org

Yine daha yakın zamanda ortaya çıkmış, bir sivil toplum kuruluşu olan Boğaziçi Küresel İlişkiler Merkezi'ne (Bosphorus Global) bağlı olarak faaliyet gösteren Günün Yalanları ve Fact-Checking Turkey adında iki doğrulama platformu daha var. Bosphorus Global farklı projeler aracılığıyla gerçekleştirdiği doğrulama faaliyetlerinin amacını kamuoyunu Türkiye hakkında doğru bilgiye ulaştırmak olarak [tanımlıyor](#).¹⁰ Kurum, "Türkiye'nin toplumsal, kültürel ve ekonomik temsiliyetini tekelinde bulunduran hâkim medya figürlerine ve söylemlerine meydan okumayı" hedefliyor. Günün Yalanları günlük olarak basında ve sosyal medyada özellikle gündem ile ilgili doğru olmayan haberleri açık kaynaklar üzerinden yalanlarken diğer kuruluş aynı motivasyon ve amaçla İngilizce ve Arapça içerik üretiyor. Fact-Checking Turkey yalanları tespit etmek için dış basında yayınlanan analiz yazılarını ve haberleri inceliyor ve, bu paylaşımlar içinde tespit ettiği hatalar ile ilgili tezkip yayınlıyor. Boğaziçi Küresel İlişkiler Merkezi Derneği Koordinatörü Merve Gökhan "Türkiye düşmanlığı yapan belli kişilerin paylaşımları" nı düzenli olarak takip ettiklerini, uluslararası medya kuruluşlarının yalanlarını düzelterek de uluslararası toplumun Türkiye hakkındaki yanlış bilgiye dayanan kötü algısının önüne geçmeyi hedeflediklerini belirtiyor. Yani uluslararası basın Türkiye hakkında dezenformasyonun üretildiği ve pekiştirildiği bir alan olarak görüyor ve platform sadece bu "yalan"lara odaklanıyor. Bir başka deyişle, bu oluşumlar sadece asılsız iddiaları çürütmeye odaklanıyor ve bu sebeple doğruluk

⁹ <https://dogrulugune.org/hakkinda/>

¹⁰ <http://bosphorusglobal.org/tr/faaliyetlerimiz>

kontrolü sağlanan iddialar diğer platformlardan farklı olarak rastgele bir seçime dayanmıyor. IFCN gibi doğruluk kontrolü protokolleri de takip edilmiyor.

Fact-Checking Turkey'in resmi hesaplarının kullanıcı erişimi ise oldukça düşük. Platformu en fazla takipçi sayısının bulunduğu Twitter hesabında dahi 5 bin kişi takip ediyor.

Bu iki doğrulama platformunu finanse eden üst kuruluş Bosphorus Global'in aynı zamanda TRT ile beraber hazırladığı ve hafta içi hergün yayınlanan "Doğrusu Ne?" adında, günün öne çıkan haberleri ve kanılarının doğruluğunun tartışıldığı bir televizyon programı ve "Bizim İçin En İyisi" (Başkanlık sistemi hakkında), "FETÖ Gerçekleri" ve "HDP Gerçekleri" gibi belirli bir alana odaklanan kamuoyu bilgilendirme projesi olarak tanımlanan projeleri de bulunuyor. Koordinatör Merve Gökhan bu iş birliğinin halkın doğru bilgiye erişimini kolaylaştırırken kurumun bilinirliğine de katkı sağladığını belirtiyor.

Geçtiğimiz ay Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı da "Doğru Mu?" adında devlete bağlı yeni bir doğrulama platformu kurulacağını açıkladı. Resmi Twitter hesabından yapılan açıklamaya göre şu anda test aşamasında olan ve bir mobil uygulama olarak tasarlanan platform yakın bir zamanda faaliyete başlayacak ve sosyal medyada yayılan haber ve bilgilerin gerçek olup olmadığını kontrol edecek.

Doğruluk Kontrolü Aktörleri: Farklı Akımlar, Farklı Dertler

Doğrulamacı, teyitçi, yalanlamacı, doğrulama aktivisti, gazeteci gibi farklı şekillerde kendilerini tanımlayan farklı doğrulama kuruluşu temsilcileriyle yaptığımız görüşmelerin sonuçları kendilerini ve motivasyonlarını farklı tanımlasalar da doğrulama faaliyeti yapanlar arasında birçok ortak nokta olduğunu ortaya çıkardı. Bu kısımda farklı kategorilerde yoğunlaşan sorularımızı çeşitli alt başlıklar altında ele alarak doğrulama alanına ilişkin bir portre çizmeyi deneyeceğiz.

Doğrulama kuruluşları ve farklılaşan kuşaklar

Her ne kadar görece genç bir alan olsa da doğrulama alanındaki aktörlerin de bir tarihi var ve zamanla faaliyetleri ve kuruluş motivasyonları bağlamında farklılaşmışlar. Doğrulama kuruluşları ile yaptığımız görüşmeler ve öncesinde yaptığımız tarama doğrulama pratiklerinin Türkiye'deki serüveni hakkında bize şunu söylüyordu: Haber odalarının dışında 2010 ve öncesindeki süreçte çoğunluğu kolektif çabaya dayalı ve kurumsallıktan uzak olarak gönüllü ekiplerin emekleriyle başlayan bir serüveni bu (burada haber odalarının dışında dememizin sebebi görüşmecilerimizin çoğunun da ifade ettiği üzere doğrulamanın gazeteciliğin önemli bir parçası olması). Yalansavar, Muhtesip, Malumatfuruş, Evrim Ağacı (tek odakları doğrulama olmadığından bu araştırmada kendileriyle görüşmedik) gibi aktörlerin ortaya çıktığı bu dönemdeki genel eğilim çoğunlukla kurumsallaşma olmadan örgün bir uğraş olma şeklinden uzak şekilde doğrulama faaliyetinin sürdürülmesi idi. Bilim ve teknoloji haberlerinden köşe yazılarına farklı içerik türlerine yoğunlaşan bu ilk kuşak doğrulamacıların ya bir metodolojileri var ya da çoğunlukla gazetecilikten gelen en az iki kaynaktan doğrulama prensibine bağlı olarak çalışıyorlar.

İkinci kuşak ise Doğruluk Payı ve Teyit'in parçası olduğu kuşak. Bu kuşağın ortak özelliği kurumsallaşmalarını tamamlamış olmaları, IFCN'in içinde yer almaları, kurumsal misyon ve vizyon bağlamında tamamıyla doğrulamaya adanmış operasyonlar olmaları. Yapılan işe yaklaşım bağlamında aralarında benzerlikler olsa da bu ikinci kuşak doğrulamacılar kamuya açık metodolojileri olması ve içeriksel/yönetimsel/finansal şeffaflıkları açısından da birinci ve üçüncü kuşak aktörlerden farklılaşıyorlar. Bu kuşağın en önemli özelliği, doğrulanacak içeriklere ilişkin seçim kriterlerinin yanı sıra çoğunlukla tam zamanlı insan emeğine dayalı da çalışıyor olmaları. Gönüllülük esasının yerine gelen profesyonellik, burada belirleyici bir rol üstleniyor. Bu kurumları farklılaştıran unsurlardan bir diğeri de

kurumsal kimlikleri gereği hibe programları, kitle fonlaması ve çözüm ortaklıklarına dayalı gelir modelleri oluşturabilmiş olmaları. Bu bağlamda analizler, etkinlikler ve eğitim programları gibi farklı faaliyet tipleriyle çoğunlukla alanın merkezinde, popüler bir kimliğe de sahip olarak, bu aktörler konumlanıyor.

Üçüncü kuşak doğrulamacılar aslında hem Türkiye’de hem de dünyanın diğer ülkelerinde karşımıza çıkıyor. Burada kurumsallaşma konusunda bir tek tiplikten bahsetmek güç. Bu kuşağın belirleyici karakteristiği genel olarak bir içerik üretim trendi olarak doğrulamayı siyasal, finansal veya sosyal kaygılarla takip etmek. Özellikle Baybars Örsek’le yaptığımız görüşmede Örsek’in IFCN’e gelen başvurularla ilgili söyledikleri burada önemli. Örsek geçtiğimiz 12 ay içerisinde 37 yeni kurumun IFCN’e katıldığını belirtirken başvuruları arttıran farklı faktörler olduğunu da dile getiriyor. Örsek’e göre internet firmalarının, teknoloji platformlarının bu alana yatırımlarının artması da burada önemli paya sahip. Örsek her yeni çıkan aktörün IFCN üyesi olamadığını, örneğin iddiaları seçme ve ekip şeffaflığı gibi politikaları nedeniyle bazı kurumların IFCN’in dışında kaldığını belirtiyor. IFCN’in kapsayıcılığı meselesine daha sonra geleceğiz; ama ekip şeffaflığı, iddia seçme politikaları ve medya sahipliği meselesi üçüncü kuşak doğrulamacılar için ortaklaşan karakterlerden. Üçüncü kuşak doğrulamacıların arasında devletler ya da devlete ait medya kuruluşlarının birimlerinin yanı sıra daha ticari amaçlı girişimciler de var, belirli bir siyasi görüşün yayılmasını arzu eden düşünce kuruluşları da. Doğrulamanın Trump, Brexit ve küresel pandemi dönemiyle birlikte kazandığı küresel ivmenin siyasal ve finansal yankılarını bu aktörlerin ortaya çıkışıyla bağdaştırmayı bu açıdan uygun görüyoruz.

Ortaya koyduğumuz bu kuşaksal ayırım elbette örneğin ikinci kuşağın karakteristiklerini sergileyen yeni kurumların oluşmayacağı anlamına gelmiyor. Sadece kronolojik bir sıralama içerisinde ortaya çıkan farklı aktörlerin ortak karakteristiklerine yoğunlaşıyor. Yine bu kuşaksal ayırım, rapor genelinde de göreceğiniz üzere aynı kuşaktan yayınlar arasında yaklaşımsal farklılıklar olmadığı anlamına da gelmiyor. Tıpkı farklı kuşaklardan olarak tanımlayabileceğimiz kurumlar arasında dramatik farklılıklar olmayan bazı meseleler olduğu gibi.

Doğrulamacılar gazeteci midir değil midir?

Gazetecinin görev tanımına ve gazetecinin kim olduğuna ilişkin çoğunluğu ifade özgürlüğü, sendikalaşma ve aktivizm kapsamında olmak üzere uzun yıllardır sürmekte olan tartışmaya son yıllarda doğrulamacılar da eklendi. Toptan bir kriz içerisinde olan endüstride bir de doğrulamacıların gazeteci olup olmadıkları üzerine bir tartışma alevlendi. Biz de doğrulamacıların kendilerine, bu tanıma kabul edip etmediklerini sorduk. Ortaya çıkan tablo bu konuda bir ortak anlayış olmadığını gösterse de verilen yanıtlar doğrulamacıların önemli kısmının

gazeteciliğin doğasına ilişkin fikir yürüttüğü ve gazetecilerin özellikle de Anglosakson gelenek içerisinde haber üretim rutinlerinin parçası olan faaliyetleri operasyonları kapsamında sorumlulukları dahilinde gördüğünü gösterdi.

Doğrulamacıların gazeteci olup olmadığı sorusuna yaptıkları işin gazetecilik olduğu şeklinde yanıt veren Teyit.org ekibinden Nilgün Yılmaz gazeteciliğin bir hizmet kolundan ziyade büyük bir endüstri olduğunu ve ana üretim kollarının yanı sıra yan üretim kolları da olduğunu söyledi. Yılmaz'a göre son 20 yıl içerisinde belirli sebeplerden dolayı teyitlemenin gazeteciliğin dışında kalmış olması teyitçilerin ortaya çıkmasını zorunlu kılmış. Yine Teyit.org'dan Emre Saklıca, Teyit.org kurucusu Mehmet Atakan Foça'ya referansla gazetecilik bir pasta olarak ele alındığında doğrulamaların bunun bir dilimi olduğunu belirtiyor. Saklıca ayrıca gazetecilikte olduğu üzere doğrulamada da kamu yararının ön planda olduğunu söylüyor. Yine Teyit.org'dan Gülin Çavuş ise elbette gazeteci olduklarını ve bunu tartışmanın anlamsız olduğunu belirtiyor. Çavuş, bilgiyi her zaman sıfırdan doğurmadıklarını; ama yeniden ürettiklerini, sürekli araştırma hâlinde olduklarını ve neticesinde haber ürettiklerini söylüyor: "Covid, eğitim, iklim gibi meseleleri de inceliyoruz, insanların şüphe ettiği konuları derleyip toplayıp bağlamıyla aktarıyoruz. Dosya, büyüteç gibi kategoriler bu yüzden doğdu. Yaptığımız iş gazetecilik, ama daha fazlası. Biz çözüm gazeteciliği, yavaş gazetecilik (slow journalism) gibi kavramları da tartışıp pratiğini hayata geçiriyoruz." Çavuş'un gazetecilik tanımına ilişkin bir diğer önemli tespiti ise birçok gazete tarafından kullanılmayan ileri düzey gazetecilik araçlarının doğrulamacılar tarafından kullanılıyor olması.

IFCN Direktörü Baybars Örsek de benzer bir şekilde "journalism 2.0" olarak adlandırdığı doğruluk kontrolünün gazeteciliğin içinde farklı yetenekler ve araçları gerekli kılan topyekûn bir disiplin olduğu ama özünde doğru bilgiyi araştırmayı temel almasından dolayı bir gazetecilik işi olduğu görüşünde. "Doğruluk kontrolü gerçekten bir bilgilendirilmiş habercilik yapma çabası. Biz bununla ilgili bunu söylüyoruz demek açıkçası gazeteciliğin diğer işlerine göre fazla vakit alıyor. Sırf bunu yapmaya adanmış haber odalarının oluşmasıyla ayrı bir pratik gibi gözükmeye başladı ama aslında bu bir gazetecilik faaliyeti," diyen Örsek IFCN'in yaptığı bir araştırma ile doğrulama platformları çalışanlarının %70'e yakınının gazetecilik geçmişli olduğunu tespit ettiklerini de belirtiyor. Fakat bunun ülkeden ülkeye değişebildiğini, örneğin ABD'de doğrulama girişimlerinin çoğunlukla gazeteciler tarafından yürütülürken bazı ülkelerde daha çok sivil toplum ve aktivizm üzerinden geliştiğini belirtiyor.

Yalansavar'dan Dr. Işıl Arıcan ise doğrulamaların bir gazetecilik faaliyeti olması gerektiğini ve muhabirliğin özellikle geçmişte bunu gerektirdiğini belirtiyor. Arıcan'a göre günümüzde internetin tık tuzağı yeri olduğu, tüm rutin medyanın tweet'lerden manşet ürettiği dönemde gazeteler doğrulama gereksinimlerinden uzaklaşmış. Yine de Arıcan kendilerinin gazeteci olmadıklarını, çünkü

Yalansavar'ın rutin bir doğrulama platformu olmadığını söylüyor. Arıcan'a göre Yalansavar daha ziyade kendi uzmanlık alanlarında doğru araştırma yapmayı bilen ve bulgularını derleyip güzel dille anlatabilen bir gönüllü grubu.

Doğruluğu Ne ekibi kurucusu Dr. Selman Selim Akyüz ise yeni medya ortamının ortaya çıkardığı belirsizlik ve kullanıcı tarafından üretilen içeriklerin artması sonucu doğrulamanın bir gereksinim hâline geldiği görüşünde. “Gazetecinin az çok her konuda bilgisi olması, bilmediği konuda da doğru bilgiye nasıl ulaşacağını bilmesi gerekir” diyen Akyüz yaptıkları işi gazetecilik faaliyetinin içinde olması gereken ama tam olarak gazetecilik olmayan bir iş olarak tanımlıyor. Akyüz'e göre bu işin gazeteciliğin gövdesinden ayrılması mümkün değil ama ona göre doğrulamacılıkta çoğunlukla ortaya yeni bir haber koyulmuyor, bunun yerine ortaya çıkmış bilginin kontrol edilip gazetecilik süreçleri kullanılarak onun doğru olup olmadığının aktarılması söz konusu.

Doğruluk Payı'ndan Batuhan Ersun ise olaya farklı bir şekilde yaklaşıyor. Yaptıkları işi gazetecilik faaliyeti olarak görmediklerini belirten Ersun bu durumun en başından beri böyle olduğunu ve hatta Doğruluk Payı'yla ilgili başlangıçtan bu yana değişmeyen az sayıda şeyden birinin bu olduğunu belirtiyor. Ersun'a göre yaptıkları iş ideal dünyada aslında gazetecilerin uygulamaya geçirmesi gereken bir iş. Ersun, kendi operasyonlarını ise çok daha niş, daha keskin hatlarla belirlenmiş, metodolojinin dışına çıktığımızda işinizi hakkıyla yapmıyor olduğunuz bir alan olarak tanımlıyor ve özellikle görüşlerin kaynak olarak kullanılıp kullanılmadığı gibi açılardan iki disiplinin farklılaştığını vurguluyor.

Malumatfuruş temsilcisi ise Doğruluk Payı'na yakın bir yerde duruyor ama yaptıklarının gazetecilikteki bir pratikten ibaret olduğunu düşünmüyor. “Gazeteci değilim olmayı da istemiyorum” diyen mecra temsilcisi yaptıkları işin bir meslek de gazeteci pratiği de olmadığı görüşünde, ona göre yaptıkları şey bir uğraş. Yaptıklarının bir içerik doğru mu diye bakmak olduğunu ve aslında bunun her yurttaşın, her sosyal ağ kullanıcısının benimsemesi gereken bir pratik olduğunu belirtiyor.

Günün Yalanları ve Fact-Checking Turkey adına konuşan Merve Gökhan doğrulamanın normalde bir gazetecilik faaliyeti olduğunu, gazeteciliğin de tarihsel olarak kamuoyunu oluşturan ve kamunun bilgilenmesini mümkün kılan bir mecra, fikir olarak ortaya çıktığını belirtiyor. Gazetelerin ortaya çıkış sürecinde amacın kitleyi manipüle etmek değil manipülasyonu deşifre edip otorite figürlerini tenkit etmek olduğunu belirten Gökhan, gazeteciliğin esasen ortaya çıkışını doğrulamaya dayandırıyor; ama zamanla gazetelerin manipülasyon araçlarına dönüştüğünü belirtiyor. Türkiye'de ve dünyada medyanın bu yeni fonksiyonuna karşı kendilerinin devreye girdiğini belirten Gökhan yaptıkları işi meta gazetecilik olarak tanımlıyor: “Aslında bu noktada belki de tek gazeteci biziz bu açıdan ama diğer taraftan bugün gazetecilik aynı zamanda bir haber alma, haber üretme, insanlara

haber verme yani daha önce duymadıkları bir şeyi anlatma şeklinde bir iddia olarak koyarsak gazeteciliği biz haber üretmiyoruz. Biz mevcut, üretilmiş haberleri oturup değerlendiriyoruz. Bu manada bizim yaptığımız iş, meta gazeteciliktir. Meta gazetecilik ne demek? Gazeteciliğin üzerine oturup düşünüp onun tenkitini yapmak demek. Yani haber yapmıyoruz, meta habercilik yapıyoruz.” Söz konusu çalışanlarının gazetecilik arka planından gelip gelmediği olduğunda ise Gökhan, ekiplerindeki tüm çalışanların ilgilendikleri her projeye alakalı gerekli eğitimi almış durumda olduklarını ve çalışanlarının birçoğunun yüksek lisans ve doktora derecesine sahip olmakla birlikte araştırmaya, iletişime, gazeteciliğe hâkim olduklarını söylüyor. Türkiye’de gazetecilik eğitiminin hakkının yeterince verilmediğini belirten Gökhan şu anda gazetecilik bölümlerinden mezun olanların gazetecilik eğitimi almadıklarını, zaten birçok sektörde bitirdiği bölümün işini yapanların oranının yüzde 5 civarında olduğunu belirtiyor. Bu anlamda da çalışanlarının gazetecilik bölümünden çıkmaları gibi bir prensipleri olmadığını belirtiyor ve hatta bu durumu yaptıkları bir espri ile açıklıyor: “Hiçbir şey sadece o konudaki uzmanların eline bırakılacak kadar değersiz değildir. Tıp sadece hekimlerin ellerine bırakılacak, Hukuk sadece hukukçulara terk edilecek kadar değersiz değildir ya da siyaset sadece profesyonel siyasetçilere terk edilecek kadar kıymetsiz değildir. Aynı zamanda gazetecilik de gazetecilere.” Gökhan kendi kriterlerinin en temel olarak ekip arkadaşlarının sosyal bilimlere vakıf olması olduğunu söylüyor.

Kurumsallaşma doğrulamacıları güçlendirir mi kırılanlaştırır mı?

Hem IFCN Direktörü Baybars Örsek’le yaptığımız görüşmede hem de Türkiye’deki doğrulamacılarla yaptığımız görüşmelerde gündeme gelen konulardan biri de kurumsallaşma meselesiydi. Bizim kurumsallaşmadan anladığımız bir doğrulama aktörünün tüzel bir kimliği olması, bu aktöre emek veren editörlerin isimlerinin kamuya açık olması ve finansal kaynaklarının şeffaflığı ya da denetlenebilirliğiydi.

Doğruluk Payı’ndan Batuhan Ersun kurumsallaşmanın pozitif çıktıları olduğuna en fazla inananlardan: “Doğrulama işinin kurumsallaşması bizim gibi bir kurum için oldukça pozitif. Müdahalelere açık hâle gelmekten daha çok biz buna fırsat olarak bakıyoruz. Kurumsallaşmamış olsaydık, finansal olarak da etki olarak da büyümemiş olsaydık şu anda olduğumuz noktada olamazdık.”

Ersun’a göre Doğruluk Payı etkinlik seviyelerini ve gelecek planlarının netliğini kurumsallaşmış olmasına borçlu. Bunlar kurum için güvence sağlıyor. Ona göre şahsi bir girişim ya da gönüllülük esasıyla doğrulamaya başlanabilir ama bu işi devam ettirebilmek için kurumsallaşarak karşılığını almak şart.

Kurumsallaşma sürecini başarıyla yürütmüş bir başka kurum olan Teyit.org'dan Gülin Çavuş ise kurumsallaşmanın ve bu işin bir ekonomisinin oluşmasının, bir yandan meşruiyet sağladığını öte yandan da zaman zaman işleri karmaşıklaştırdığını belirtiyor. Çavuş, insanların şeffaflık için web sitesinde paylaşılan verilerin gizli bilgilermiş gibi köşe yazılarında ele alınmasından şikâyetçi olsa da şeffaflaşmanın mutlak bir şart olduğu görüşünde. Yine Çavuş, şeffaflaşmanın gerektirdiği bilgi paylaşımının doğrulama kuruluşlarına bir silah olarak da dönebildiğini söylüyor. Çavuş'a göre bütçe çeşitlendirilse bile birileri rahatsız olmaya devam edebiliyor, insanlar bu paraların nasıl kazanıldığını konusunda huzursuzluk duyuyorlar ve saldırılar sürüyor. Söz konusu kurumsallaşmanın getirdiği insan kaynağı şeffaflığı olduğunda ise Emre Saklıca'nın söyledikleri önemli. Saklıca, Twitter'dan ülke kurtarmanın mümkün olmadığını, gazetecinin zaten aktivistlik yapmak durumunda olmadığını söylerken editoryal karar alan kişilerin kendilerini bir kampın üyesi olarak gösterecek ve tarafsızlık karakterini bozacak bir yerde bulunmasının doğrulama açısından doğru olmadığını belirtiyor.

Söz konusu kurumsallaşma olduğunda Malumatfuruş ise daha farklı bir akımı temsil ediyor. Görüştüğümüz Malumatfuruş temsilcisi doğrulamacılıkta kurumsallaşmanın işin ne kadar profesyonel olarak yapılmak istendiğine bağlı olduğunu belirtiyor. Kendilerinin bu işe amatör olarak yaklaştığını söyleyen temsilci teyitçilik profesyonel bir şeye dönüşürse bunun zaten içinde yer almayacağını belirtiyor. Zira bunun kimliğin açıklanması zorunluluğunu getirdiğini söylüyor. Malumatfuruş temsilcisine göre kurumsallığın şartı olarak görülen gerçek kimliklerin açıklanması meselesinin hiçbir önemi yok, zira ortaya saf hakikat konuyor. Yılda 10-15 tehdit aldığı, sadece birilerinin ismi geçtiği için sayfalara ve içeriklere engellemeler gelen bu ortamda kurumsallık ona göre riskli.

Doğruluğu Ne ekibinden Dr. Selman Selim Akyüz'ün sahiplik yapısıyla ilgili söyledikleri de burada önem teşkil ediyor: "Sahiplik yapılarına bakılması önemli. Siz kimsiniz? Buna bakmak lazım. Hibeler, iş birlikleri sıkıntı yaratabiliyor." Akyüz, bu yüklerle rağmen kendilerinin de kurumsallaşma ve dernekleşme sürecinde olduklarını belirtiyor. Gerçekten de kurumsallaşma yanında ciddi bir finansal yük getiriyor ve bunu gerçekleştirebilmek için başvuru gelir elde etme yöntemleri çoğu zaman doğrulama kuruluşlarının yaptığı işten daha fazla konuşulabiliyor. Geleneksel ve çoğunlukla akademi tarafında hâkim bakış açısı olan sahiplik üzerinden eleştiriye günümüzde hibe programlarına yönelik eleştirel tavır da eklendiğinde kurumsallaşmanın ağır bir yükü de ortaya çıkmış oluyor.

Günün Yalanları ve Fact-Checking Turkey'i temsilen konuşan Merve Gökhan ise kurumsallaşma ile ilgili bakış açılarını anlatırken şu iyidir şu kötüdür gibi bir perspektife sahip olmadıklarını belirtiyor. Eğer teyit işinden birisi para kazanırsa bu iş kötü olur kazanmazsa bu iş safiyane olur gibi bir bakış açısı olmadığını belirten Gökhan kendilerinin kamu yararına bir dernek olduğunu, dernekte

profesyonel olarak tam mesaili çalışan insanlar olduğunu ve bu ekibin güçlendirilmesine ihtiyaç olduğunu belirtiyor ve kendileri için esas olanın kurumsallaşmadaki niyetten ziyade netice olduğunu söylüyor. Türkiye’deki bazı doğrulama kuruluşlarının tek meseleleri para kazanmak olmasa da bazı konularda doğrulamacılık yapmadıklarını ve bunun ideolojik sebeplerle böyle olduğunu söyleyen Gökhan güvenilirliğin ölçüsünün gelir modeli olamayacağı görüşünde. Gökhan, kurum olarak gönüllerinden geçenin doğrulamacılığın sivil toplum eliyle süren bir faaliyet olması olduğunu belirtirken, sivil topluma da toplumun ve başkaca kurumların maddi ve manevi olarak sahip çıkması gerektiğini savunuyor. “Bosphorus Global çatısı altında olmanın güvenilirliğimize katkı sağladığını düşünüyoruz. Ayrıca kurumumuzun diğer projelerinde gerçekleştirilen çalışmalarda hazırlanan rapor ve analizler, doğrulama noktasında alternatif kaynaklar edinmemizi sağlıyor, araştırmalarımızı derinlemesine ve kapsamlı gerçekleştirme noktasında katkı sağlıyor” diye ekliyor.

Kurumsallaşma konusunda doğrulama alanında önemli olarak görülen göstergelerden biri de finansal yapının şeffaflığı ve metodolojinin güvenilirliği olduğundan IFCN imzacılığı referans noktası olarak görülüyor. Görüştüğümüz kurumlar arasında aynı grup çatısında yayın yapan Fact-Checking Turkey ve Günün Yalanları haricindeki tüm organizasyonlar IFCN imzacılığına olumlu baktıklarını kurumsal yapıları buna izin verdiği takdirde başvurmayı düşündüklerini ya da mevcut yapıları izin vermese de IFCN’i referans olarak adıklarını belirtti. Bu konuda olumsuz görüş belirten Fact-Checking Turkey ve Günün Yalanları temsilcisi Merve Gökhan ise doğrulamacılık ve teyitçilik için en temel ilkenin, araştırmacı kişi ya da kurumun tarafsız ve bağımsız hareket edebilme kabiliyetine sahip olması olduğunu belirtirken IFCN’in ABD’li bir medya aktörü etrafında kurulmuş olması nedeniyle bu ağa üye olmanın ilkeleriyle çeliştiğini bu nedenle bu ağa üye olmayı düşünmediklerini kaydetti.

Hangi veriler doğrulamacılar için daha güvenilir?

Doğrulamacıların en çok eleştirildiği konulardan biri de neyi neye göre doğruladıkları. Burada veri kaynakları büyük önem arz ediyor; ama veri kaynakları da homojen bir güvenilirlik yapısı sergilemiyor. Daha da önemlisi, erişilebilir veri ve araştırma sayısı her geçen gün arttığından çok sayıda farklı mekanizmayı devreye sokmak gerekebiliyor. Biz görüşmelerimizde veriye göre değil de veriyi sunan kuruma göre güvenilirlik seviyelerini sorgulamayı tercih ettik. Burada amacımız konuştuğumuz kurumların sosyal ağ hesaplarına TÜİK’ten ya da belirli sivil toplum örgütlerinin araştırmalarından yararlanılarak yapılmış analizlere gelen öfkeli mesajların rasyonel bir mantığa dayanıp dayanmadığını anlamaktı. Bu bağlamda görüşmecilerle üç tür kaynak tarafından sağlanan verileri konuştuk: devlet kurumları, sivil toplum örgütleri ve üniversiteler.

Devlet kurumları elbette Türkiye'deki mevcut siyasi yapı gereği sağladıkları veriler en çok sorgulanan kurumlar hâlinde; ama doğrulamacılar devlet tarafından sağlanan veriye o kadar da kuşkucu bir pencereden bakmıyor. Örneğin Doğruluğu Ne ekibi temsilcisi Dr. Selman Selim Akyüz siyasetçilerin manipülasyon eğilimi olabildiğini ama devlet kaynağında apaçık şekilde yanlış bilgiye yer verilmesinin yaygın olmadığını belirtiyor. Doğruluğu Ne olarak bu nedenle referanslarından biri olarak resmi kurumların araştırmalarına güvendiklerini söyleyen Akyüz, örneğin Türkiye'deki domuz sayısı gibi istatistikleri doğal olarak TÜİK'ten alabildiklerini söylüyor.

Enflasyon verilerinden yola çıkarak devlet verilerinin güvenliğini yorumlayan Malumatfuruş temsilcisi ise bu tarz verilerin neticede uluslararası standartlar kullanılarak hazırlandığını belirtiyor. Örneğin TÜİK yeni bir işsizlik tanımıyla geldiyse o veriyle ilgili bir çekince varsa alternatif bir açıklama ya da metodoloji mevcutsa bu açıklama ya da metodoloji de analizlerinde yer verdiklerini iletiyor.

Teyit.org'dan Emre Saklıca ise devletten gelen bu veri tamamen doğrudur ya da tamamen yanlıştır gibi bir bakışları olmadığını belirtiyor. Konuyla ilgili başka yerlerde yayınlanan rapor ve verilere de bakarak ortak bir çalışma yaratmaya çalıştıklarını söyleyen Saklıca ellerindeki tek kaynak bu olduğunda devlet kurumlarından ekstra bilgi talep ettiklerini iletiyor. Saklıca geçen sene bir doğrulama için devletin ve bir sendikanın verilerinin çeliştiği noktada verileri kıyaslayarak ve ilgili alandan fotoğraflarla doğrulamayı tamamladıklarını söylüyor. Yine Teyit.org'dan Nilgün Yılmaz da önemli olanın kaynak değil, verinin belli bir metoda uygun olarak toplanıp toplanmadığı ve tutarlı olup olmadığı olduğunu belirtiyor.

Doğruluk Payı'ndan Batuhan Ersun ise kendileri için siyasetçinin ya da partinin verisiyle devlet kurumlarının verilerinin aynı güvenilirlik düzeyinde olmadığını belirtiyor. Siyasetçilerin söylemlerinde siyasetçinin kaynağına gidip onu sorguladıklarını belirten Ersun devlet kurumlarının verilerinde ise hikâyenin değiştiğini söylüyor: "Türkiye'deki fact-checking işinin en zor noktası burası. Resmi verilere güvensizlik ortamı var, güvensizlik her geçen gün artıyor. Acaba pozitif bir şey olur mu diye bekliyoruz ama bir gelişme yok. Bir fact-checking kurumunun ben resmi verileri kullanmıyorum deme lüksü yok. Bu verileri kullanmak bizim en büyük parçamızdan biri. İstiyoruz ki bunlara güvenelim. Çok daha farklı alanlarda, kategorilerde içerikler çıkarabiliriz böylece. Ama bizim de kurum olarak güvensizliğimiz söz konusu. İşsizlik verisi yayınlanıyor mesela, bireysel olarak bu veriye güvenmiyorsunuz, ben de güvenmiyorum; ama kurum olarak Doğruluk Payı'nın bu veriyi kullanamama lüksü yok. Çünkü bunu kullanmadan olmaz. Benim bireysel olarak buna güvenmiyor olmam hiç bir şeyi ifade etmez, okuyucunun güvenmemesi de. Çünkü bunun alternatifi yok. Bu güvensizliği ortadan kaldırmak da siyasetçilerin elinde, güvenin yeniden inşası

hem çok uzun sürecektir hem çok meşakkatli olacak. Biz verileri kullanıyoruz, güvenip güvenmemek bir şey ifade etmiyor yani.”

Günün Yalanları ve Fact-Checking Turkey’i temsilen konuşan Boğaziçi Küresel İlişkiler Merkezi Derneği Koordinatörü Merve Gökhan siyasi partilerin oy kaygısı sebebiyle raporlarında taraflı ya da yanlış bilgiyi servis etmekten kaçınmadıklarını ve bunun anlaşılabilir bir olgu olduğunu söylüyor. Kullanılacak raporlar kim tarafından hazırlandığına bakılmaksızın incelenirken devletin resmi istatistik kurumu TÜİK için ise daha farklı bir algı var. Gökhan, TÜİK’in ulusal ve uluslararası örgütler tarafından kabul gören rapor ve veriler ortaya koyduğunu ve açıklanan veri ve raporların belli denetim ve değerlendirme süreçlerinden geçtikten sonra bu otoriteler tarafından güvenilir kabul edildiğinin altını çiziyor.

Son dönemde önemli siyasi ve ekonomik gelişmelerle ilgili yorum yapmak ve bunları anlamlandırmak için kullanılan veri tiplerinden biri de sivil toplum kuruluşları tarafından üretilenler. Söz konusu sivil toplum tarafından üretilen veriler olduğunda doğrulamacılar genel olarak bu verilerin üretiminin önemli olduğunu ama metodolojinin ve kurumun bu tarz veri üretmedeki deneyiminin de önemli olduğunu belirtiyorlar.

Doğruluk Payı’ndan Batuhan Ersun STK’ların yayınlamış olduğu periyodik raporlar ve verileri kaynak olarak gördüklerini; ama bunların değerlendirilebilmesi için en önemli şeyin bu kurumların güvenilir statüde olması ve yayınladıkları verileri belirli bir süredir yayınlıyor olmaları gerektiğini söylüyor. Ersun, güvenilirliği ölçen bir veri ya da kurum da olmadığından buradaki güven meselesinin editoryal bir karar olduğu görüşünde. Ersun, uzun yıllardır alanda olmama, çıktılarının toplumun geniş kesimleri tarafından dikkate alınması ve kanıtlanmış ciddi problemler olmaması gibi kriterlerin sağlanması hâlinde STK verilerini kullandıklarını belirtiyor.

Teyit.org’dan Gülin Çavuş ise sivil toplumun veri setlerini kullandıklarını, bunun Teyit’in bilgi ekosistemine ilişkin vizyonunun bir parçası olduğunu söylüyor. Bu alandaki veri derleme sıkıntısının farkında olduklarını belirten Çavuş, verilerin kontrolü birbirleriyle uyumlu tutulması gibi noktalarda problemler gözlemlediklerini, bir kurumdan aldıkları veriye tek başına güvenmemeye çalıştıklarını belirtiyor. Çavuş, STK’ların ve gazetecilerin de katılabileceği eğitim serileri oluşturarak bu kurumların veri setlerini nasıl tutacakları konusunda güçlendirebilecekleri konusunda onlara destek vermenin Teyit’in gelecek planlarının bir parçası olduğunu söylüyor. Çavuş, mevcut verilerde de ciddi aksaklıklar olduğu görüşünde. Örneğin bir analizin yazım sürecinde bir sivil toplum kuruluşunun başkanını aradığında, sadece o kurumda olan bir verinin kaynağını sorguladığında yalnızca “benim notlarımda var o veri” yanıtını aldığını söylüyor ve ekliyor: “Veri öyle bir şey değil. Medyayla paylaşmadan evvel veriyi

nasıl topladığınızı açıklayabiliyor olmanız lazım. Her kurum böyle değil ama başka şekilde belli güven oturtmuş kurumlara karşı da şüphe etmemiz gerekiyor.”

Doğruluğu Ne temsilcisi Dr. Selman Selim Akyüz ise STK’lar tarafından oluşturulan veri setleriyle ilgili şunları söylüyor: “O alanda otorite olmuş sivil toplum kuruluşları vardır, onlar benim için kaynaktır. Onlar da doğrulama yapıyor bazen alanlarına yönelik. Eğer bir STK’nın raporları veri temelliyse ben bunu kullanırım. Analiz yazarsam genelde ikinci kaynağa bakarım.” Akyüz’ün bakışı da genel olarak kurumun itibarı ve verinin çapraz doğrulama yöntemiyle doğrulanabilirliği üzerine kurulu.

Günün Yalanları ve Fact-Checking Turkey de STK’ların çalışmalarını referans almadan evvel veri toplama, depolama ve işleme yöntemleri bakımından uluslararası kabul görmüş yöntem ve metodolojileri kullanıp kullanmadıklarına göre sınıflandırdıklarını ve detaylı bir şekilde incelediklerini aktarıyor.

Malumatfuruş temsilcisi de diğer doğrulamacılarla benzer bir bakış açısına sahip: “Güçlü, bilindik, iş kalitesi belli olan bir sivil toplum kuruluşu ise güvenirim; ama değilse destekleyici bir şey ararım, ancak o şekilde kullanırım.”

Son yıllarda Türkiye’de sıklıkla güvenilirliği bağlamında eleştiri oklarının hedefi olan kurumlardan biri de üniversiteler. Hem üniversitelerin yönetim yapısında yaşanan kökten değişim hem de Türkiye’den yurt dışına yoğun akademisyen göçü üniversitelerde üretilen verinin sorgulanmasına yol açtı. Peki doğrulamacılar akademiye üretilen veriye nasıl bakıyor?

Yayınlanmış akademik çalışmaları dikkate aldıklarını belirten Doğruluk Payı’ndan Batuhan Ersun’a göre her ne kadar sadece yayınlanmış olması güvenilirliği tek başına tesis etmiyorsa da bir şekilde bir sınır çizilmesi gerektiğini düşünüyor.

Teyit.org’dan Nilgün Yılmaz ise delil hiyerarşisinin çok mühim olduğunu ve sosyal bilimlerle fen bilimleri alanında üretilen bilgilere yaklaşımları arasında bazı farklılıklar olduğunu söylüyor: “Fen bilimlerinde bir şeye karar vermek kolay çünkü bu bir meta analiz mi, çok farklı araştırmanın sentezlenmesi ile oluşturulmuş güçlü bir araştırma mı, buna bakıyoruz. Sosyal bilimlerde ortaya belli yargılar da giriyor, onu tartmak zor. Biz zaten sosyal bilimlerde mümkün merteye doğrudan veriye dayanmayı tercih ediyoruz. İşin ehli olarak bilinen, doktorasını o alanda yapmış bir insandan bize bağlamı aktarmasını rica ediyoruz, onun referans verdiği çalışmalara yöneliyoruz. Çapraz doğrulama yapıyoruz. Çelişen bir çalışma var mı, bu çalışma neye dayanıyor diye bakıyoruz.”

Günün Yalanları ve Fact-Checking Turkey üniversitedeki araştırmacıların oluşturduğu veri setleri ve raporları kullanmadan evvel dayandırılan metodoloji, kullanılan yöntemler ve seçilen parametreleri değerlendiriyor. Raporun önceden

belirlenmiş bir cevabı elde etmek için hazırlanmış retorik bir çalışma olmaması önemli görülüyor.

Üniversiteler tarafından üretilen bilgi ile ilgili genel olarak doğrulamacılar arasında bir uzlaşma olduğunu söylemek mümkün. Daha akademik arka plandan gelen doğrulamacılar bilgi hiyerarşisi konusunda daha detaylı bir filtreleme mekanizmasından bahsederken çoğunluklu olarak yayınlanma, yayınlanan mecra ve uzmanların referansı gibi bazı niteliklerin önemsendiği görülüyor.

Kaynaklarla ve yalanlanan kuruluşlarla ilişkiler nasıl kuruluyor?

Yanlış bilginin yarattığı toplumsal sonuçlar özellikle sosyal medya görünürlüğü ile doğru orantılı bir şekilde artıyor. Bu sebeple bu tarz viral olmuş içeriklerin doğruluk kontrolü sağlanmış hâllerinin de görünürlüğünün artırılması yanlış bilgi ile mücadele anlamında önemli bir basamak. Fakat Türkiye'deki doğrulama platformlarının özellikle sosyal medyada viral olmuş içeriklerin kaynaklarının tespitinin zorluğunun yanı sıra yanlış bilgiyi yayan kaynakla iletişime geçmenin gerekliliğine dair şüpheleri var.

Aslında Doğruluk Payı ve Malumatfuruş gibi doğruladıkları iddiaları belirli bir grup içerisinden seçen kurumlar için kaynakla iletişime geçmenin uygulanması daha kolay bir süreç olduğu düşünülebilir. Fakat bu iki platform da eskiden beyanlarını kontrol ettikleri kaynaklarla iletişime geçtiklerini ancak çeşitli sebeplerle bu pratiğe artık devam etmediklerini belirtiyor. Gözlenen ortak kaygı kaynakla iletişime geçerek bu kişiyi toplumsal olarak görünür bir şekilde yaydığı yanlış bilgidan dolayı sorumlu ve hesap verebilir kılma çabasının anlamsız olacağı ile ilgili. Kurulduğu ilk dönemde izlediği prosedür ve metodoloji gereği kontrol ettiği her iddiayı ilgili siyasi aktör ile paylaşan ve zaman zaman bu siyasetçilerden geri dönüş de alan Doğruluk Payı bu uygulamasında değişikliğe gitmek durumunda kalmış. Platformun direktörü Batuhan Ersun bu zamana dek doğruluk kontrolü sağladıkları hiçbir siyasetçinin sorumluluk kabul ederek yanlış beyanından dolayı özür dilediği gibi bir durum yaşamadıklarını ama platformun hazırladığı içerikler sonrası bazı siyasetçilerin söylemlerinde bir “U dönüşü” yaşandığını da fark ettiklerini söylüyor. Ersun’a göre Facebook ile olan iş birliğinin bunda payı büyük.

IFCN Direktörü Örsek de Doğruluk Payı’nı kurduğu dönemde platformun çalışmalarının ana akım medyada yer aldığını, siyasetçilerin kontrol edilen iddialarının kimi zaman ajanslar ve medya kuruluşları tarafından

haberleştirildiğini ve bunun hedef kitleye ulaşmak için önemli bir yol olduğunu hatırlatıyor. Fakat Örsek'e göre günümüzde bu, medya atmosferinde yaşanan değişim sebebiyle pek mümkün değil: "Örneğin, Amerika'da Politifact Trump'ın bir iddiasını yanlışlayınca ve bu CNN'de haber olunca çok büyük bir etki yaratıyor. İngiltere'de bir kuruluş da etkisini ölçerken siyasetçilerin hatalarını kabul etme sayısını önemli bir kriter olarak görüyor, iddianın düzeltilip düzeltilmediğini takip ediyor. Türkiye'de ise medya aracılığıyla hükümete, siyasetçilere baskı yapmak gibi bir durum kalmadı." Örsek bu "yenilgi"nin doğruluk platformlarını daha çok kullanıcı odaklı viral içeriklere doğru yönelttiğini düşünse de bu yeni eğilimin ne kadar sürdürülebilir ve faydalı olduğu konusunda kararsız.

Malumatfuruş'tan görüştüğümüz temsilci eskiden yanlışladıkları köşe yazarlarıyla direkt olarak iletişime geçtiklerini fakat kimsenin paylaştığı yanlış bilgiyi düzeltmemesi sebebiyle bunu artık bir zaman kaybı olarak gördüklerini söylüyor. Köşe yazarlarının yanlış bilgi yaymalarının önünde bir engel olmadığı gibi aksine bazı toplumsal yapıların bunu beslediği görüşünde: "Köşe yazarı etkileşim istiyor, hakikati önemsemiyor olabiliyor. Siyaset ne kadar kutuplaşmışsa gazete köşeleri de aynı. Halkın zaten medya okuryazarlığı yok, karşısındaki insanın istediği bilgiye inanmasını sağlayabiliyor köşe yazarı. Bunun bir cezası da yok." Doğruluğu Ne kurucusu Dr. Selman Selim Akyüz de yanlış bir haberi doğrulamanın bir yararı olmayacağını, sosyal medyada yanlış bilgi içeren bir paylaşımın altında yorum olarak bilginin yanlışlığına dikkat çekilebileceğini; ama bunun da doğrulamacıların görevi olmadığını düşünüyor. "Gazeteciler özür dilemeyi çok sevmezler, mahkemeye git derler" diye de ekliyor.

Uluslararası medyada çıkan haberleri doğrulayan Fact-Checking Turkey projelerini örnek veren Merve Gökhan tekzip ettikleri haberlerin neredeyse tamamının düzeltildiğini belirtiyor. Gökhan, Fact Checking Turkey tarafından tekzip edildikten sonra haberi düzelten kurumlar arasında BBC, Huffington Post, the Guardian, BuzzFeed gibi kurumların isimlerini sayıyor. Gökhan, söz konusu Türkiye'deki yayınlar olduğunda ise meselenin böyle ilerlemediğini söylüyor: "Türkiye'de defalarca yalan olduğu ispatlanan konular bile maalesef tekrar edilmeye devam ediyor. Bu da bize dolaşımda olan yanlış bir malumatın bilgi eksikliğinden değil, yalanın bir propaganda aygıtı olarak sistematik olarak kullanıldığını gösteriyor."

Genel olarak tüm görüşmecilerin yanıtlarına bakıldığında, doğrulanan bilginin kaynaklar tarafından değiştirilmesi konusunda doğrulamacılar arasında bir memnuniyetsizlik olduğu söylenebilir.

Cumhurbaşkanlığı sistemi Türkiye'deki doğrulama alanını nasıl etkiledi?

Türkiye'de son zamanlarda bilgi ekosistemini en dramatik şekilde değiştiren olaylardan biri de siyasal sistemin değişimi oldu. Bu nedenle 2016 öncesi dönemde de aktif olan doğrulama kuruluşlarının devletten ya da parlamento üzerinden bilgi edinme tecrübelerine yeni sistemin nasıl yansıdığını sorduk. Doğruluk Payı'ndan Batuhan Ersun, özellikle başkanlık sistemine geçilmesiyle beraber artık eskisi kadar farklı siyasi figürün analiz edilmesinin mümkün olmadığını, 2020 itibarıyla içeriklerinde yer verdikleri siyasetçilerin sayısının oldukça azaldığını ve çalışma odaklarının giderek siyasetçinin kendisinden konu başlıklarına doğru kaydığını belirtiyor. İnsan gücü ve harcanması gereken mesai düşünüldüğünde de artık doğruluk kontrolü yapılacak iddialar iddia sahibinin görünürlüğü ve iddianın kendisinin viralliliğine göre seçiliyor. "Şu an önemi yok zaten milletvekillerinin söylediği şeylerin. Bazı spesifik alanlarla uğraşanlar var, konuştuğunda ses getiriyor ama eskisi kadar bir önemi yok." diyor Ersun. Kişisel olarak mecliste yer alan ve siyaseten halkı temsil eden insanların daha fazla ağırlığı olması gerektiği görüşünde.

Teyit.org Editörü Emre Saklıca ise sistem değişiminin doğrulama sürecine yansımaları şöyle anlatıyor: "Kamu kurumlarının bilgi aktarımında biraz daha çekingen bir konuma geçtiğini söyleyebiliriz, bunun yanı sıra CİMER gibi bilgi alma imkânlarının hayata geçmesi umut verici görünse de pratikte veri şeffaflığı konusunda daha fazla adım atılmasına ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Salgın döneminde de veri paylaşımında tamamen merkezden yönetim, verilecek verilerin sayısından niteliğine denetimi zor bir tablo ortaya koydu. Bu da veri üzerine çalışan bizim gibi organizasyonlar için daha muğlak bir ortam yarattı. Özellikle açık kaynaklara daha sık ulaşma çabamızda daha merkezilik bazen olumlu sonuçlar getirse de kurumların veri verme konusunda bazen çekinik kalması problemler getirdi. Tabii şu anda ortadaki veri çokluğu dönemin gelişimine bağlı olarak da okunması gereken bir konu. Yani tüm dünyada verilerin daha sık yayınlanması ve ulaşılabilir olması Türkiye'ye de etki ediyor. Ama tamamen merkezi bir karar alma yapısı bu verilerin denetimi ve netliği konusunda bazen kafa karıştırıcı olabiliyor."

Malumatfuruş temsilcisi sistemin yarattığı değişiklikleri şöyle özetliyor: "Bilginin ve haberin demokratizasyonu, doğrulama girişimleri için kilit rol oynuyor, çünkü açık kaynak odaklı inceleme gerçekleştiriliyor. Bilgi ekosistemi ve haber akışı üzerindeki tekelleştirici, baskılayıcı, çok sesliliği ve özgürlüğü kısıtlayıcı girişimler elbette doğrulama çalışmalarına ket vurur. Siyasetin kutuplaştırıcı dili ve hamasetle dolu içeriği ile birlikte resmi açıklamalar ve istatistikler soru işareti ile karşılanır hâle geldi. Özellikle son yıllarda karşılaştığımız birçok örnek, bazı resmi açıklamaların gerçeği yansıtmadığını ortaya koydu ve güven erozyonuna yol açtı.

Ayrıca, bilgi edinme kanunu kapsamında yapılan başvurular da eskisi gibi karşılanamayabiliyor. Tek sesli, yek vücut şekilde hareket eden basın blokları ile karşı karşıyayız. Böylesi bir görünüm karşısında gerek haber tüketicisi halk, gerekse doğrulama girişimleri hakikatin inkişafı için güçlükle karşılaşıyor. İlerleyen süreçte resmî açıklamalar ile doğrulama girişiminin incelemelerinin çeliştiği vakaların artması gayet olası.”

Doğrulamacılar birbirlerini nasıl görüyor?

Söz konusu doğrulama aktörleri olduğunda endüstrideki neredeyse herkesin bu aktörlerle ilgili iyi ya da kötü fikirleri var. Bu aktörler bazen gazete köşelerinden bazen televizyon ekranlarından bazen de sosyal ağ hesaplarından gelen eleştiri oklarının hedefi oluyor. Özellikle doğrulama kuruluşlarınca Facebook’la yapılan iş birlikleri, gazetecilik endüstrisindeki aktörlerin de faaliyetlerini etkilediğinden tartışmaların odağında oluyor. Peki doğrulamacılar birbirlerine nasıl bakıyor?

Doğrulamacılara birbirlerini nasıl gördüklerini sorduğumuzda önümüze çıkan tablo esasen IFCN imzacısı olan ve bu ağın kurallarını kabul etmiş olan platformların doğrulamacıların gözünde daha muteber olduğunu gösteriyor.

Malumatfuruş editörü Doğruluk Payı, Teyit ve Yalansavar’ın yaptıkları işlerin mantığını iyi bildiğini ve güvendiğini söylüyor. Bu kurumların yaptığı işleri zaman zaman eleştirse de kalitesine daima saygı duyduğunu söylüyor. Fact-checking Turkey ve Günün Yalanları projelerini ise güvensiz bulduğunu şu sözlerle ifade ediyor: “Doğrulamacılıktaki bu yeni dalgayı insanlar anlayacak zamanla. Yeşil toplar gibi olacak ve parti bültenine dönecek. Bir katma değeri de olmayacak. Devletin arkasında olacağı bir şeyden ibaret olacak. Bu tarz aktörlerin ortak özelliği tevil. Sevap kazanmak için günah işlemek. Sen evde misin diye sorarsın ben evin dışına çıkar değilim der sonra eve girerim. Sağ muhafazakâr kesimde böyle teviller vardır.”

Doğruluğu Ne editörü Dr. Selman Selim Akyüz ise Teyit ve Malumatfuruş’u güvenilir bulduğunu belirtirken Doğruluk Payı’nın politik söylemi yakından takip ettiğini ama sunum bağlamında bazı sorunları olduğunu düşündüğünü belirtiyor. Akyüz’e göre inceleme doğru yapıyor ama haber çerçevelemesi bağlamında Doğruluk Payı yayınlarında bazı problemler var. Evrim Ağacı’nı bilimsel konularda referans aldığını söyleyen Akyüz’e göre Yalansavar ise çok etkin bir aktör değil; ama özellikle Covid-19 döneminde içeriklerinden faydalanmışlar ekip olarak. Söz konusu güvenilmeyen aktörler olduğunda Akyüz de Günün Yalanları’nın faaliyetlerine değiniyor: “Günün Yalanları bence metodolojiyi doğru kullanmıyor. Resmi kurumun açıklamasını bu haber yalandır diye veriyor, doğru bir yöntem değildir bu. Böyle bir doğrulama metodolojisi olamaz. Güvenilir olduğunu

düşünmüyorum, tek bir kitleye hitap ediyorlar bence. Bir kesimden insanı ilgilendiren yanlış bilginin de doğruluğuna odaklanmak istiyor olabilir. Metodolojiye hiç özen göstermedikleri için bir kısım insan hiç güvenmiyor onlara.”

Teyit ekibinde ise IFCN’in bir parçası olmak güven konusunda belirleyici. Teyit.org şef editörü Gülin Çavuş IFCN’in şeffaflaşma kriteri kapsamında bunları kim yazıyor gibi sorulara yanıt verilebilmesini önemli bulduğunu belirtiyor. Bu bağlamda ona göre Doğruluk Payı güvenilir bir mecra. Malumatfuruş’a da güvendiğini; ama ilkesel olarak anonimliği tercih ettikleri için onları Doğruluk Payı ile aynı yere koymadığını belirtiyor. Çavuş, Doğruluğu Ne ile ilgili olarsa analizleri üretenlerin kimliklerinin kamuya açık olmasının olumlu olduğunu; ama görece daha az profesyonel olduğunu ve henüz gerekli kapasiteye sahip olmadığını söylüyor. Teyitçiliğin herkesçe yapılabileceğini söyleyen Çavuş’a göre bu da beraberinde bir sorumluluğu getiriyor. Günün Yalanları ve Fact-Checking Turkey’in tarafsızlık ilkesini ihlal ettiğini söyleyen Çavuş’a katıldığını söyleyen Emre Saklıca, IFCN’in burada iyi bir denetim mekanizması olduğu görüşünde. Saklıca’ya göre içerikler yalnızca teknik bağlamda değerlendirilmemeli, hakikatle net bir bağ da kurulmalı: “Bazen olayın bütününe baktığınızda başka bir öykü çıkabiliyor. Her olayın bir bağlamı var, bir ekonomik, siyasi boyutu var. Güvenmediğimiz kuruluşlarda ideolojik problem var. İktidara karşı çok ciddi bilgi dezenformasyonu yapılabilir ve bunların doğrusunu anlatmak için elbette bir yapı kullanılabilir. Ama biz metodolojik olarak iki kanıt olması gerektiğini söylüyoruz.” Gülin Çavuş’a göre kaynakların şeffaflığı da güvenilirlik bağlamında önemli bir kriter: “Kaynak şeffaflığı çok kritik. Kaynağının ne olduğu belli değil ve seçme kriterlerinde belli bir tarafa yönelik yanlılık varsa, sadece bir grubun teyitçiliğini yapıyor olmak anlamına gelir, bunu da kabul edemeyiz. Kim var bu analizin arkasında, yani en azından bunu kim yapıyor, ne amaçla yapıyor sorusunun yanıtını anlamamız gerekiyor.”

Doğruluk Payı’ndan Batuhan Ersun ise söz konusu mecraların güvenilirliği olduğunda tıpkı Teyit editörleri gibi IFCN imzacılığı gereği Teyit’in adını ilk olarak zikrediyor ve Malumatfuruş’un da iyi iş çıkardığını belirtiyor. “Bilimsel tarafa ağırlık veren ekipler de çok iyi işler yapıyorlar. Örneğin Türkiye’de Evrim Ağacı gibi bir kaynağa sahip olmamızın kıymetini bilmemiz lazım; ama bunlar haricinde Türkiye’de doğrulama yaptığını düşündüğüm bir kurum yok.”

Yalansavar’dan Dr. Işıl Arıcan da şunları söylüyor: “Teyit.org en beğendiğim platform. Hem çok düzgün araştırma yapıyor hem konu ile ilgili uzman kişileri bulup birlikte çalışıyorlar. Gündeme aldıkları konuyu derinlemesine araştırıyor ve doğru bilgiyi de derleyip sunuyorlar. Malumatfuruş’u da beğeniyorum ama onları daha bir blog gibi görüyorum, Teyit kadar kurumsal değil.”

Metodolojinin sorunlu olduğu ve tarafsızlık ilkesinin uygulanmadığı yönündeki eleştiriler sebebiyle güvenilirliği diğer doğrulamacılar tarafından şüpheli bulunan

Günün Yalanları ve Fact-Checking Turkey temsilcisi kendilerinin de diğer doğrulama/teyit kuruluşlarını güvenli bulmadıklarını söylüyor. Bu platformların çatı organizasyonu Boğaziçi Küresel İlişkiler Merkezi Derneği'nden Merve Gökhan, diğer kuruluşların “dijital popülerlik” beklentisi içinde olup olmadığını bilmedikleri için güvenilirliklerine şüpheyle yaklaştıklarını ve Fact-Checking Turkey’i uluslararası medyada Türkiye hakkında yer alan yanlışları düzeltmek anlamında rakipsiz gördüklerini belirtiyor. “Hakikatı araştırmak, savunmak, onun tarafında olmak ciddi bir sorumluluk getirir. Hiç kuşkusuz hakikati savunmak sadece siyasetçilerin ya da ülkeyi yönetenlerin değil, aynı zamanda basın sektörünün ve çalışanlarının da esas mücadele alanı olmak durumundadır. Zira verdiğimiz savaş, sadece kendi ülkemizi korumak için değil, bununla birlikte dünyanın hakikate olan inancını tekrar kazanmasını, hakikatin yeniden değerli olmasını sağlamak içindir” diyen Gökhan “dışarıdan fonlanan, etkilere ve yönlendirmelere açık, Türkiye’nin kalkınmasına karşı manipülatif ve provokatif bilgi üreterek karşı operasyon merkezlerine dönen ve terör örgütü propaganda aygıtı olarak devreye giren” kesimlere karşı da uyarıyor.

Görüldüğü üzere doğrulama aktörlerinin birbirlerine bakışları söz konusu olduğunda, aynı çatı altında yayın yapan iki aktöre yöneltilen eleştiriler ve o aktörlerin temsilcisinin diğer kurumlara bakışı dışında genel bir centilmenlik ortamı hâkim. Anonim yayın yapan ya da düzenli yayın yapmayan aktörler yayın politikaları ya da sıklıkları yönünden eleştirilse de bu eleştiriler genel olarak yapıcı düzeyde ilerliyor. Taraflar birbirlerine yönelik eleştirilerini genel olarak iyileştirme motivasyonu etrafında şekillendiriyor.

Gereğinden az işlenen konular

Doğrulamaya neden ihtiyaç var sorusunun alt katmanlarından birinde çok önemli bir soru daha var: Bu alanda neden yeterince doğrulama yapılmıyor? Boşlukları farklı şekillerde dolduranlar var. Birçok insan siyasi alanda yeterince doğrulama yapılmamasından rahatsızken, bazıları bilim, din gibi alanlarda doğrulama yapılması gerektiğini düşünüyor. Peki doğrulamacılar ne düşünüyor? Onlara göre daha fazla doğrulama üretilmesi gereken ama üretilmeyen başlıklar hangileri?

Malumatfuruş temsilcisi doğrulama platformlarının ya virale ya da özel kategorilere yönlendiğini söylüyor. Yakın zamanda kendilerinin de viral içeriklere yöneldiğine değinen temsilci 20 yıla kadar tarihi olan yanlış bilgiler olduğunu belirtiyor. Örneğin Uğur Mumcu’nun Türk tanımı diye ortada dolaşan bir viral içeriğin olduğunu söyleyen editör, bu tür viral içeriklerin yayılma gücü yüksek olduğundan buna önem vermeye başladıklarını belirtiyor.

Günün Yalanları ve Fact-Checking Turkey adına konuşan Merve Gökhan, her gün en az bir konuda yalan haber ya da bilgi yayıldığını; ama bu yalanların maksimum

3-4 hesapta bulunduğunu belirtiyor. Türkiye’de yabancı yayınları veya terör örgütleriyle ilgili yalanları tekzip eden ilk ve tek kaynağın kendileri olduğunu belirten Gökhan şunları söylüyor: “Yabancı basında çıkan yalan haberler bizden başka kimsenin ilgi alanına girmiyor gibi duruyor. Yoksa gerek Hollandalı Milletvekili Kati Piri gerek ABD senatosundan geçen yanlış belgelerin birçok açıdan tekzip edilmeye ihtiyacı var. Fakat bunu bizden başka yapan ya da yapabilen bir kurum daha yok.”

Teyit.org’dan Gülin Çavuş ise Covid-19’un alanı tamamen değiştirdiği görüşünde. Geçen sene kendisine en az işlenen konular sorulsa yanıtının sağlık olacağını söyleyen Çavuş’a göre doğal olarak Covid-19 sonrası bu alandaki içerik üretimi artmış. Yine Çavuş bu alanda üretim artsa da dezenformasyonun da var olmayı sürdürdüğünü belirtiyor. Çavuş, Teyit’in de çok önemseydiğini belirttiği bir mesele olan iklim meselesinin de gereğinden az işlendiğini söylüyor. Çavuş, kendilerine sıklıkla gelen magazin alanında doğrulama taleplerinden de bahsediyor. Yine Teyit.org’dan Emre Saklıca ise spor alanında az doğrulama içeriği üretildiği görüşünde: “Özellikle popüler olması nedeniyle futbol yanlış bilginin çok yayıldığı bir yer. Ama doğrulaması imkânsız bir sektör de var. Sadece birinden duyuma göre bir haber yapıyor ya da transfer dönemi ve benzeri konularla ilgili. Bizim yöntemlerimizle kanıt bulabileceğimiz şeyler değil bunlar.” Teyit.org ekibinden Nilgün Yılmaz’a göre konudan ziyade format bağlamında bir eksiklikten söz edilebilir. Yılmaz orta ve uzun formatlarda eksiklik olduğunu, bir hakikati etraflı olarak farklı boyutlarla gösteren içeriklerin sayıca az olduğunu belirtiyor. Ona göre mevcut kısa içerikler alana dair bir perspektif kazandırmıyor ve etkisi de kısa zamanda buharlaşıyor.

Doğruluk Payı’ndan Batuhan Ersun teknik olarak çalışmanın zor olduğu ya da verinin problemlili olduğu alanların da var olduğunu belirtiyor. Örneğin kadına şiddet konusunda muazzam bir veri kirliliği bulunduğunu söyleyen Ersun, kayıt altına alınmamış vakalar vs. gibi gerekçelerle problemlili veriler nedeniyle ortaya çıkan sonuçların içlerine sinmediğini ve konuyu işleyemediklerini belirtiyor. Ersun’a göre kadına yönelik şiddet gibi az işlenen konulardan biri de işçilerle alakalı iş kazaları, işçi ölümleri gibi konular. Yine çatışma dönemlerinde ortaya çıkan dezenformasyon da Ersun’a göre üstünde yeterince çalışılmayan bir alan.

Devletlerin doğrulama alanına girişi

Hem gazetecilik hem de doğrulama alanında son zamanlarda tartışılan konulardan biri de devletlerin kendi doğrulama inisiyatiflerini açmaları. Esasen farklı kamu yayıncılığı pratiklerinin altında işleyen doğrulama projeleri var. Örneğin, yakın zamanda İletişim Başkanlığı tarafından açıklanan projedeki gibi sahiplik yapısı bu kadar doğrudan olmasa da Voice of America’nın altında faaliyet gösteren Polygraph’ı buna bir örnek olarak göstermek fazlasıyla mümkün. Devletlere ait

ajansların yakın dönemde doğrulama faaliyetleri için IFCN'e başvurduğunu ya da bir ağa bağlı olmadan bu formatta içerik ürettiklerini görüyoruz. Peki kırılğan ve yanlış bilgiye fazlasıyla açık siyasal ortamımızda devlete ait bir doğrulama inisiyatifinin aktif hâle gelmesine doğrulamacılar nasıl bakıyor.

Malumatfuruş temsilcisi devletlerin zaten resmi haber ajansları ile ve kamu diplomasisi çalışmaları ile bir şekilde doğrulama faaliyeti yürüttüğünü belirtirken şunları söylüyor: "Aslında dış kamuoyuna yönelik fonladıkları bu yönde çalışma yapan haber kuruluşları mevcut. Ayrıca resmi haber ajansları da var. Diplomatik kaynaklar da mevcut. Ancak iç kamuoyuna yönelik doğrulama girişimi kurulması -mevcut tüm organlara ilaveten- hâlihazırda siyasetin kirli ve kutuplaştırıcı diliyle birlikte ilave bir fayda sağlamayacaktır. Kurulacak doğrulama kuruluşunun yayın çizgisi, objektifliği, çıktı kalitesi, kamu tarafından fonlanan mevcut haber organlarının yayınlarından çok farklı olmayacağı kanaatindeyim."

Doğruluğu Ne ekibinden Dr. Selman Selim Akyüz de devletlerin bu alana girişinin sahiplik ve metodoloji bağlamında sorun yaratabileceğini düşünüyor ve bildiği kadarıyla kamu yayıncılığı yapan haber kuruluşları dışında bunun bir örneği olmadığını söylüyor. Akyüz'e göre yalnızca kamu kuruluşları ile ilgili şüpheli bilgi ya da dezenformasyona odaklanan ve sadece resmi açıklamaların yansıtılmasından ibaret olan bir girişim öncelikle doğruluk kontrolü metodolojisi açısından sorun teşkil edecektir. Bu girişimlerin kâr amacı gütmeyen sivil toplum inisiyatifleri tarafından yapılmasını en sağlıklı yöntem olarak değerlendiriyor ve devletin direkt olarak bu alana girmesinin siyasal iletişim ve kamu diplomasisinin bir aracı olmasının ötesine geçemeyeceğini düşünüyor.

Doğruluk Payı'ndan Batuhan Ersun ise devletlerin doğrulama alanına girmesini bir oksimoron olarak niteliyor ve bunun neden bu şekilde olamayacağını açıklıyor: "Devletlerin, iktidarların doğrulama kurumu kuruyor olması doğal değil. Denetlenmesi gereken asıl unsur onlar zaten. Bazı 'fact-checking' kurumları sadece iktidarı denetliyor, bu da olabilir. Bizim gibi her şeyi denetleyen de var. İktidarı denetlemeyen kurum mu olur? Ağzından çıkanı doğru kabul edeceksek ne anlamı var ki? Kamuoyu Cumhurbaşkanı her çıkıp bir şey dediğinde bunu doğru bilgi mi alacak, ne gerek var bir kurumun bu doğru bu değil demesine? İktidarların söylemini denetlemeyen fact-checking kurumu olmaz."

IFCN Direktörü Baybars Örsek ise devletlerin direkt olarak kendi doğrulama platformlarını kurmasına daha kuşkulu yaklaşıyor. Devletlerin seçim ya da doğal afetler dönemlerinde toplumu doğru bilgilendirmek misyonuyla işler yapmasına sıcak bakarken kamu kaynakları kullanılarak daha genel anlamda bir doğrulama yapmasının etik, pratik ve ahlaki açıdan problemlili olacağını belirtiyor: "Devletlerin yayınladıkları doğru, diğerlerinininki yalan ve suçtur gibi bir algının yaşanması çok da uzak gelmiyor. Zaman zaman bunları göreceğimizi düşünüyorum, meşru olan ve olmayan doğruluk kontrolü tartışması artacak... Doğruluk kontrolü gazetecilikte

olduğu gibi bağımsız olması gereken bir şey. Devlet gazetecilik de doğrulama da yapamaz.”

Devletlerin kendi doğrulama inisiyatiflerini açmasına yönelik tek olumlu görüş Boğaziçi Küresel İlişkiler Merkezi Derneği’nden. Derneğin koordinatörü Merve Gökhan Türkiye’de yazılı, görsel ve dijital ortamda üretilen yalanların çoğunluğunun devlet kurumlarıyla alakalı olduğunu ve bunların resmi kurumlar tarafından yalanlanmasının etkili bir yöntem olacağını savunuyor: “Kamu diplomasinin bir amacı da vatandaşların kamu kurumları hakkında yalanlarla oluşan olumsuz imajını düzeltmek olduğu için İletişim Başkanlığı aracılığıyla başlatılan doğrulama inisiyatifini gerekli bir düzenleme olarak değerlendiriyoruz.”

COVID-19 doğrulamacıları nasıl etkiledi?

Görüştüğümüz doğrulama platformlarının hepsi COVID-19 ile birlikte odaklarını buraya kaydırdıklarını ve sağlık ile ilgili içerikleri kontrol etmeye daha çok mesai harcadıklarını belirtiyor. Platformların hemen hepsinin güncel olarak sağlık alanındaki iddialara sıklıkla yer verdiği ve özellikle Covid-19’a dair içeriklerin hazırlanmasının gündelik çalışma pratikleri içerisinde büyük bir yer tuttuğu görülüyor. Örneğin, Doğruluk Payı’nın hazırladığı son 100 içeriğin 16’sında pandemi ile ilgili sosyal medyada viral olmuş iddiaların doğrulaması yapılmış. Bu içeriklerin önemli bir kısmında odak Covid-19’un bulaşı yolları ile aşların hastalığa karşı koruyuculuğu. Benzer bir şekilde Teyit.org’un son 100 içeriğinin 28’i sağlık konu başlıklı iddiaları içeriyor. Ağırlıklı olarak Covid-19 salgını etrafındaki yanlış bilgilerin doğruluk kontrolü yapılmış ve bunlar sadece Türkiye ile de sınırlı tutulmamış. Teyit.org, başka ülkelerdeki ölüm oranları, aşı uygulama yöntemleri ve yan etkilerine yönelik viral içeriklere de yer vermiş.

Genel olarak Teyit.org bu dönemi toplumla daha yakın ve güçlü ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olan “Covid-19 Postası” gibi farklı formatların hazırlandığı ve iş birliklerinin arttığı bir dönem olarak nitelendiriyor. İnsanların bilinmezlik içinde doğru bilgiyi aradığı bu dönem platform için aynı zamanda topluluktan en çok geri bildirim aldıkları dönem olmuş. “Zaten dijital eleştirel düşünce alışkanlığı geliştirmek Teyit’in yapmak istediği bir şey. Çok politik tartışmaların olduğu dönemlerde dahi insanlar Teyit’le bağ kuruyor, o polarizasyon içerisinde bile aslında gerçeği öğrenmeye çalışıyor” diye vurguluyor platformun şef editörü Gülin Çavuş.

Benzer bir şekilde Doğruluk Payı da içerik üretiminde bir süredir Covid-19’un ağırlılığının diğer konulara göre daha fazla tutulduğunu ve bunun kurum açısından çeşitli olumlu sonuçları olduğunu söylüyor. İnsanların dijital ortamda içerik tüketiminin artışı ve küresel sağlık kriziyle gelen panik ve bilinmezlik ortamı Doğruluk Payı’nın içeriklerine olan ilgiyi arttırmış gözüküyor. İçerik modelinin

format ve konu dağılımı açısından değişmesi platformun sayfa tıklanma ve okunma sayılarını 2.5 katına kadar çıkarmış.

Malumatfuruş'un analizleri içerisinde sağlık konu başlıklı iddialar da oldukça yaygın. Platformun hazırladığı son 100 içeriğin 17'si Covid-19 ile alakalı. Görüştüğümüz temsilci salgının Türkiye'deki yalan haber yayılımına ivme kazandırdığını, doğru olarak kabul edilebilecek yanlış haberlerin sınırının olmadığını gösterdiğini ve odaklarını büyük oranda sağlık alanına kaydırmak zorunda kaldıklarını belirtiyor. Ama kamu sağlığını ilgilendiren her içerik aynı oranda ilgi görmüyor. Malumatfuruş'a göre özellikle Koronavirüs ile ilgili yayılmış viral ve spekülasyon içeriklere teknik açıklama içeren yazılara kıyasla daha çok talep var.

Pandeminin yanlış bilgi salgınını da beraberinde artırmasıyla Doğruluğu Ne platformu da hem çalışma sistemlerini hem de organizasyonel yapılarını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmış. Platformun internet sitesinde yer alan son 100 içeriğin 39'unda farklı kaynaklar tarafından Covid-19 ile ilgili ortaya atılmış iddialar mevcut. Dr. Selman Selim Akyüz salgınla ilgili yanlış bilgilerin gündemle bağlantılı bir şekilde ilerlediğini, zaten bu yanlış bilgileri yayanların normalde politik söylemde dezenformasyon yayanlar ile aynı kişiler olabildiğini söylüyor. Akyüz'e göre her ne kadar odak sağlığa kaymış gibi gözükse de yayılan yanlış bilgilerdeki asıl konu sabit: siyaset. Örneğin doğrulaması yapılmış Covid-19 ile ilgili yanlış bilgi içeren bazı iddiaların belirli ülkeler ve siyasi figürlere yönelik manipülasyon yapacak şekilde kurgulandığı görülebiliyor. Akyüz aynı zamanda pandemiyle beraber uluslararası bir dezenformasyon gündemi oluştuğunun, örneğin başka bir ülkede viral olmuş aşı ile ilgili bir içeriğin Türkiye'de de ciddi bir bilgi kirliliğine sebebiyet verebildiğinin altını çiziyor.

Görüştüğümüz platformlardan sadece Malumatfuruş ve Doğruluğu Ne pandemi ile birlikte özellikle bu alanda içerik üretebilecek yeni kişilerle çalışmaya başladıklarını ilettiler. Doğruluğu Ne platformundan Dr. Akyüz literatüre daha hâkim olduğu gerekçesiyle bir tıp öğrencisiyle çalışmaya başladığını ve sağlık haberlerini ona yönlendirdiklerini belirtiyor. Fakat tıp konusunda ortaya çıkan şüpheli bilgilere temkinli yaklaşılması ve güvenilir kabul edilebilecek kaynaklar konusunda temkinli yaklaşılması gerektiği konusunda da uyarıyor: "Kimi muhatap alacağız burda, bazı doçentler de çıkıyor paça yiyin diyor. Biz sadece üzerinde konsensus sağlanmış doğrulara kendimizi kanalize etmeye çalışıyoruz."

Tıbbi yanlış bilgileri pandemi öncesi dönemde de sıklıkla işleyen Yalansavar için ise yeni bir strateji geliştirmek çok da gerekli görülmemiş. Dr. Işıl Arıcan Yalansavar ekibinin farklı alanlarda uzmanlığı ve bilimsel çalışmaları bulunan donanımlı doktorlardan oluştuğunu, hatta kaynaklarının sadece ekip üyeleri ile sınırlı olmayıp gerektiğinde iletişim ağları sayesinde başka uzmanlara da danışabildiklerini belirtiyor. Fakat Arıcan'a göre, bu dönemde platformun yaşadığı

en büyük sıkıntı çalışma modelleri ile alakalı, çünkü gönüllülük esasına dayanan platformun ekip üyelerinin tamamı aslında tam zamanlı olarak başka profesyonel işleri yürütüyor. Bu durum ekibin iş yükünü geçtiğimiz yıl içerisinde epey arttırmış.

IFCN'den Baybars Örsek'e göre ise doğrulamacıların sağlık konularına olan ilgisi her ne kadar pandemi ile birlikte büyük ölçekte artış göstermiş olsa da aslında yeni değil. Örsek, Covid-19 öncesinde de dünyanın farklı yerlerinde faaliyet gösteren doğrulama kuruluşlarını her yıl bir araya getiren Global Fact Check etkinliklerinde sağlığın yeni bir doğrulama alanı olarak önem kazanacağını öngördüklerini belirtiyor. Hastalığın kaynağı, semptomları, tedavi yöntemleri gibi konuların aslında kolaylıkla herkes tarafından doğrulanıp yanlışlanabileceği, fakat pandeminin getirdiği korku ortamının yanlış bilgileri viralleştirmede etkili olduğu görüşünde. Örsek'e göre bununla mücadele etmek için doğrulama kuruluşları bir yandan "soğan tüketmek Koronavirüs'ü iyileştirir mi?" gibi işin daha çok "magazinsel kısmı" ile ilgilenirken, bir yandan da bir sonraki aşamaya geçerek aşı güvenliği, aşı ihracatı, aşı pasaportu gibi konular ekseninde medya okuryazarlığı ve "bilgi hareketi" (information operations) çalışmaları yürütmeli. Doğrulama platformlarının sağlık kurumları ve akademik enstitülerle içerik üretimi ve dağıtımını açısından iş birlikleri geliştirmesi ve bu sayede en doğru bilgiyi daha geniş kitlelere ulaştırması da ayrıca önemli.

İçerikler doğrulama aktörleriyle ilgili ne söylüyor?

Sağlık dışında bir konuya dair yanlış bilgi barındıran viral içerikler de kendi içlerinde bir hayli çeşitleniyor. Teyit.org'un "görselin askeri helikopter kazasından sonra kaydedildiği iddiası" ya da "Mars'ta Perseverance'ın kaydettiği iddia edilen video" gibi bazı içerikleri küresel ölçekteki ya da direkt olarak Türkiye'nin gündemini ilgilendiren gelişmelere yönelik bilgi kirliliği ile eş zamanlı mücadele ederken "Çin'de bir insanı boğulmaktan kurtarmanın yasak olduğu" iddiası gibi gerçek zamanlı olay doğrulamasına dayanmayan analizler de bulunuyor. İç politikalar ve diplomasi de sıklıkla işlenen konular arasında.

Türkiye'deki doğrulama kuruluşlarına siyasi doğrulama faaliyetleri yürütüp yürütmedikleri üzerinden eleştiriler yöneltilebiliyor. Teyit.org editörlerinden Emre Saklıca özellikle siyasi alanda içerik üretimi konusunda ülkenin bazı gerçekleri olduğuna dikkat çekiyor ve gerek teknik imkânların yetersizliğinden gerek de "kamunun sürekli doğru bilgi vermemesinden" kaynaklı olarak özellikle siyasi alandaki bir yanlış bilginin doğrulanmasının güç olabileceğini söylüyor ve ekliyor: "Biz bir yargı organı değiliz, bizden bunu bekleyen çok ses var. Bir içeriği doğru ya da yanlış diye sonuçlandırmadığınızda birçok kişi linç kampanyası başlatıyor. Her şey de siyah beyaz olmuyor, griler de var." "Siyaset perişanlaşıyor günden güne,

birbirimize bir şey anlatmakta çok zorlanıyoruz” diye devam ediyor Gülin Çavuş. Çavuş, Teyit’in siyasete gözlerini kapamadığını ve tam aksine girebildiği alanlarda “göbeğine kadar girdiğini”, aslında eğitimde yaşanan sorunlar, iklim gibi insanların şüphe duydukları konuları toplumsal etkileri ve bağlamıyla doğru bir biçimde aktararak bir noktada politikleştiklerini düşünüyor. “İlkeler, toplumsal değerler dediğimiz şey yalnızca kendimizi siyaseten konumlandırmak değil. Bizim yarattığımız her değer de buraya giriyor esasen” diye de özetliyor.

Doğrulama aktörleri metodolojik sınırların yanında okur şüphesinin varlığı ve beklentilerinin de aynı ölçüde belirleyici olduğu hususunda hemfikir. Platformlar da bu anlamda kitlesel talepleri merkeze alarak bir dizi organizasyonel değişikliğe gidebiliyor ve farklı konulara ve içerik formatlarına yönelebiliyor.

Doğruluk Payı direktörü Batuhan Ersun’a göre doğrulama platformları kitlelerin hoşuna gitmeyen bir içerik ürettiğinde o kitleleri kaybetme riskiyle karşı karşıya kalıyor ve bu durum kurumları “potansiyel riskleri minimize etmek” ve “daha fazla kitleye ulaşmak” ikilemi içerisinde şartlara göre hareket etmeye zorluyor. Görüşmecilerin büyük bir çoğunluğu bu noktada subjektif değer yargılarından arındırılmış içerik üretiminin kritik rol oynadığı görüşünde. Örneğin Doğruluğu Ne platformunun kurucusu Dr. Selman Selim Akyüz, içerik üretimi sürecinde bazı kaygılarının olduğunu ama iddiaların subjektif bir süreçten geçirilmeden ve görüş katılmadan tamamen kanıta dayalı bir biçimde ele alındığı sürece korkmaya gerek olmadığını söylüyor: “Kendini muhalif gören insanların demokrasi konusunda kaygıları var, bunlar sıklıkla dile getiriliyor, buna yüzde yüz katılmasam da bu var, ama bu işin sıkıntı yaratacağını düşünmüyorum.” Akyüz’e göre doğrulama platformları esas olarak kitlelerden “linç yemek”ten imtina ediyor ve bu sebeple şüpheli bilgiyi kontrol ederken herhangi bir manipülasyon yapmaktan kaçınıyor. Yine de bazen özellikle iddia seçimi noktasında platformların bazı aktörleri “yalancı çıkaracak” iddiaları özellikle seçtiklerini ve verilerin iddianın yanlış olduğunu ortaya açıkça koyabildiği noktada Türkiye’deki kurumların bunu yapmaktan çekinmediğini belirtiyor. Malumatfuruş’tan görüştüğümüz temsilci de konu seçimi ve konunun sunumu konusunda, iddianın hakikatinden bağımsız olarak manipülasyon yapıldığı görüşüne katılıyor. Ona göre bu pratik özellikle dindar kesimde gözleniyor.

Siyasete ilişkin doğru bilgiyi kamuoyuyla buluşturan bir ara yapı görevi üstlenmek amacıyla kurulan Doğruluk Payı’nda da bir süredir sağlık alanındaki sosyal medyada viral olmuş iddialar öne çıkıyor. Hatta platformun internet sitesinde yer alan son 100 içeriğin tamamında sosyal medya doğrulaması yapılmış. Kurumun ortaya çıkışındaki siyasi motivasyonun ve siyasi aktörlerin demeçlerinin doğrulanmasının bir süredir geri planda tutulduğu, geçtiğimiz aralık ayından beri platformun senelerdir çekirdek işini oluşturan tarzda içerik üretimi yapılmadığı görülüyor. Doğruluk Payı Direktörü Batuhan Ersun’a göre bu yapısal değişim hem doğal akışın gereği hem de bilinçli alınmış bir kurumsal politika değişikliği

kararının sonucunda gelişti. Ersun bu değişimi “Türkiye belki artık siyasal kutuplaşmanın son noktalarını yaşıyor. Bizim gibi direkt partiler, isimler üzerinden fact-checking yapan kurumlar olarak işimizi yaparken zorlanmaya başladık” diye açıklıyor. Fakat bu yapısal değişikliğin ortaya konulan işin siyasiliğini değiştirmedeğinin, en nihayetinde vatandaşlar olarak “politikayla ilgilenmeme lüksleri” olmadığının ve ortaya koydukları gayretleri hâlâ politik olarak nitelendirdiğinin de altını çiziyor. “Doğruluk Payı’nın radarına takılan, sağlık konuları dışındaki viral içerikler büyük oranda gündeme ilişkin.” Özellikle ülkenin iktidar partisinin iktidara gelmeden önceki ve mevcut ekonomik göstergelerin karşılaştırılması, harcamalar ve kamu politikalarına yönelik iddialar ele alınırken, bazı içeriklerde dinle ilgili iddialar doğrulanmış.

Siyasetçilerin ortaya koyduğu iddiaların kontrol edildiği içerikler arasında ise sağlık konu başlığı o kadar yaygın değil. Doğruluk Payı’nın hazırladığı son 50 iddia kontrolünün 18’i ekonomi ile ilgili. Para politikaları, cari açık, yıllık GSYH büyüme oranları gibi farklı odakları bulunan bu içerikleri işsizlik ve kamu politikaları başlıkları takip ediyor. Ekonomiye ilişkin iddiaların sayısal veri içermesi ve bu alanda erişilebilecek farklı açık ve güvenilir kaynakların mevcudiyeti göz önünde bulundurulduğunda bu aslında oldukça beklenebilir bir durum. “Bugüne kadarki bütün doğruluk kontrolü içeriklerimizin %40’ı ekonomi odaklı oldu çünkü kontrol etmeniz daha kolay” diyor Ersun. Fakat, özellikle bir farklılaşmanın iddia kaynağı noktasında yaşandığını söylemek mümkün. Her ne kadar görüşmemizde Ersun siyasi doğruluk kontrolü işlerinin %50’sinin Ak Parti’den oluştuğunu ve bunun iktidardaki aktörlerin kamuoyundaki görünürlüklerinin daha fazla olmasından kaynaklandığını söylese de son 50 içeriklerinde iktidar partisinden sadece 5 siyasetçinin iddiası analiz edilmiş.

Malumatfuruş’un da benzer bir organizasyonel değişikliği izleyerek zamanla doğrulama faaliyetlerini sadece köşe yazarları ile sınırlamadan başka alanları da kapsamaya başladığını gözlemleyebiliyoruz. Platformdan bir temsilci zamanla viral içerikleri de analiz etmeye başladıklarını, siyasi, bilimsel, viral olan ne varsa arada kalmış bütün alanları doldurmaya çalıştıklarını belirtiyor. “Einstein Nobel Ödülü’nü izafiyet teorisiyle mi aldı mesela, hayır. Buna kimse girmeyecek, biz bu konulara girmeye çalışıyoruz. Bir sözü alıp altına Can Yücel yazıp paylaşabilirsin. Bununla ilgili devasa bir sorun var ama kimse bununla ilgilenmiyor” diye ekliyor. Platformun incelediğimiz son 100 içeriğinin 70’inde farklı odağı bulunan ve sosyal medyada viral olmuş 70 iddianın analizi var. Diğer kurumlardan farklı olarak Malumatfuruş’un neredeyse sadece Türkiye iç politikasını ve gündemi ilgilendiren viral içerikleri doğruladığı görülebiliyor. Bu içeriklerde din, FETÖ, Atatürk ve doğa ile ilgili iddialar sıklıkla karşımıza çıkıyor. Platform faaliyet alanlarını “Edebiyat sözlerini de araştırıyoruz. Ekonomiye de; insanların gökten patlıcan yağması gibi inanabildikleri absürd bilgileri de” diye özetliyor. Malumatfuruş’a göre konu yelpazesindeki bu açılım aslında bilgi ekosistemi içerisindeki bir değişimin de tezahürü. Görüştüğümüz temsilci bunu “eskiden köşe yazarları yalan söylüyordu,

şimdi olay konu ve kavramlara kaymaya başladı” diye açıklıyor. Kurumsal bir politika olarak platform sadece yanlış iddiaları ele alıyor. Analiz edilen yanlış iddiaların neredeyse tamamının kaynağı sosyal medya.

Malumatfuruş’a göre doğrulama platformları çeşitli sebeplerle bazı alanlara değinmiyor ve temel risk özellikle iktidardaki bazı siyasi figürlerin iddiaları ele alındığı noktada ortaya çıkıyor. “*Muhaliif kesimden gelen yanlışları doğruladığınız zaman da yandaş etiketi takılabiliyor*” diye ekliyorekliyor. Görüştüğümüz temsilci yine de insanların kendi görüşlerine sığmadığı anda başlattıkları linç girişimlerine rağmen aslında tam olarak da bu “riskli” görülen siyasi alanlarda daha çok konuşulması gerektiği kanaatinde.

Doğrulama platformlarının hazırladığı içerikler yanlış bilginin birçok farklı kaynaktan gelebileceğini ve sadece sosyal medya ya da kamuoyunda görünürlüğü olan siyasi figürler ile sınırlı olmadığını gösteriyor. Medya kuruluşlarının kendileri de kimi zaman dezenformasyonu üreten ve yayan başlıca kaynaklar olarak karşımıza çıkabiliyor. Konvansiyonel haber kaynakları kendi takipçi kitlelerinin partizanlıklarını gözeterek uydurma, sahte, yanlış ilişkilendirilmiş, bağlamından koparılmış ya da yanıltıcı bilgi içeren içerikler paylaşabiliyor. Örneğin Doğruluğu Ne platformunun analiz ettiği iddiaların bir kısmının kaynağı haber siteleri. Platformun kurucusu Dr. Selman Selim Akyüz hangi görüşten olursa olsun ortaya atılan iddianın kaynağına değil içeriğine odaklanmaya gayret ettiklerini, böylelikle yanlış bilginin yayıldığı mecradan bağımsız olarak şüpheli durumun kendisine önem verdiklerini belirtiyor. “Muhafazakâr bir gazeteci olsanız çok rahat bir şekilde yayın çizginizi takip edebilirsiniz ama iki tarafı da memnun etmek ya da düşmanlaştırmamak için tarafsız olmanız gerekiyor” diyor. Platform yerel ve uluslararası haber siteleri ve sosyal medyada yer alanlar dışında kamuya mal olmuş çeşitli isimlerin de iddialarına yer vermiş. Bu iddiaların çoğunluğunun iç politikalar başta olmak üzere dış politika, sağlık, Boğaziçi protestoları ve kamu politikaları gibi farklı odakları bulunuyor. İddialara sosyal medya taraması ve anahtar kelime araması sonucu ulaşıyor ve analiz edilecek olanlar viralleşme potansiyeline göre önceliklendiriliyor. Akyüz platformun çalışmalarını öğrencilerinden oluşan bir gönüllü ekiple beraber yürütüyor.

Doğrulama platformlarının editoryal politikaları Türkiye’nin iç politik söylemlerinden ve içinde bulunduğu siyasi kutuplaşma ortamından bağımsız değil. Siyasi tartışmaların ve gündemin aşırı kutuplaşmış yapısı doğrulama platformlarında da gözlenebiliyor. Bir başka deyişle, doğrulama platformlarının yaptıkları içerikler motivasyon, yöntem ve kullanılan araçlarda olduğu gibi politik görüş noktasında da farklılaşıyor. Günün Yalanları platformu her ne kadar kendini politikacıların dile getirdiği iddiaları ve yazılı ve görsel medyada dolaşan şüpheli bilgilerin doğruluğunu araştıran bir kurum olarak tanımlıyor olsa da, platformun incelediğimiz son 100 içeriğinde sadece muhalefeti temsil eden isimlerden ve gazetelerden gelen iddialar ele alınmış. İktidar partisinden herhangi bir

siyasetçinin iddiasına dair bir analiz bulunmadığı gibi kimi zaman bu kişiler iddiaların doğrulanmasında referans noktası olarak dahi kullanılmış, hatta bazı içeriklerde hükümetten isimlerin resmi açıklamaları tek doğrulama kaynağı olarak kabul edilmiş. Boğaziçi Küresel İlişkiler Merkezi Derneği Koordinatörü Merve Gökhan normal habercilikten daha az hata payı hakkına sahip olduklarını bu sebeple resmi açıklamaları takip etmeyi önceliklendirdiklerini söylüyor. Oysa diğer doğrulamacıların çoğu siyasetçilerin söylemlerinin kendileri için doğrulama kaynağı olamayacağını belirtiyordu.

Günün Yalanları'nın incelediğimiz son 100 içeriğinde en çok sağlık ve iç politikalar ile ilgili iddialar yer alıyor; bunları ekonomi, çevre/şehircilik ve eğitim konuları takip ediyor. Diğer platformlarda olduğu gibi Günün Yalanları'nın da sağlıkla ilgili içeriklerde özel odağının Covid-19 olduğu, fakat hastalığa ilişkin bilgilerden ziyade Türkiye'deki kısıtlamalar ve mevcut duruma yönelik haberlerin yanlışlandığı görülüyor. Covid-19'dan sonra analizlerde en çok tekrar eden diğer odak Ekrem İmamoğlu. İç politikalar olarak gruplandırabileceğimiz içeriklerde ise konu skalası görece daha geniş: diyanet, Boğaziçi Üniversitesi protestoları ve Kürtlere ilişkin haberlere sıklıkla yer verilmiş.

Günün Yalanları'nda doğruluk kontrolü gerçekleştirilen iddiaların büyük bir çoğunluğu Sözcü, Birgün, T24 ve Cumhuriyet gibi gazetelerden seçilirken özellikle Türkiye dış politikasıyla ilgili konularda dış basında yer alan haberler de incelenmiş. Dış politikalar konulu iddia kontrollerinin neredeyse tamamında gündem Doğu Akdeniz meselesi. Günün Yalanları gündemi yakından takip ederek tespit ettikleri sorunlu bilgileri, bakanlıklar tarafından yapılan açıklamaları ve istatistik kurumları tarafından açıklanan verileri kullanarak, eğer varsa da görüntüleri inceleyerek yalanlıyor.

Sadece dış basında yer alan haberlerin doğruluk kontrolünün yapıldığı ve Günün Yalanları'nın "kardeş projesi" olarak faaliyet gösteren Fact-Checking Turkey'de de ağırlık genellikle Türkiye'nin iç ve dış politikalarına yönelik iddialarda. Burada ise Türkiye'nin Orta Doğu ve özellikle Suriye politikalarına ilişkin iddialara daha sık yer verilmiş. İç politikada ise iddiaların önemli bir kısmında konu başkanlık sistemi, 15 Temmuz ve seçimler. Analizlerde kontrol edilen olgunun kendisinden iddianın kaynağı haber kuruluşu ön plana çıkıyor ve bu kuruluşlar Türkiye'ye dair yalan bilgi içeren yazılar yayınlamakla suçlanıyor. Platform, aktif olarak doğruluk kontrolü yapan diğerlerinden bu noktada ayrışıyor: Doğrulanacak iddialar açık veriler ve çoklu kaynaklar kullanılarak denetlenebilir söylemlerden değil, aslında zaten daha çok yorum ve analiz formatında ele alınmış makaleler içerisinden seçiliyor. Uluslararası gazetelerin yorum ve analiz yazılarına olgusal olarak yaklaşıyor ve bu yazıların doğruluğu Türkiye'nin resmi perspektifine uyumu çerçevesinde değerlendiriliyor. Gökhan, Türkiye'de somut olarak yayılması istenen yalanlarla mücadelenin genel olarak eksik kaldığını ve uluslararası kuruluşların

“ideolojik saplantılarından” kaynaklı olarak Türkiye ile ilgili yanlış ve gerçekten uzak yorumlar yayınlamaya devam ettiğini düşünüyor.

Her iki organizasyon da analizlerinde diğer doğrulama platformları gibi “doğru/yanlış” ikiliğini kullanmıyor. Onun yerine iddialar “yalan” olarak nitelendiriliyor ve kimi zaman “kasıtlı”, “dolandırıcı”, “tarafli medya”, “manipülasyona imza atıldı” gibi subjektif yargılar da içeren bir üsluba başvuruluyor. Gökhan, bu durumu “Yalan ve hakikat arasında gri bir bölgenin varlığına inanmıyoruz. Yalan (bilgi yanlışlığı değil kasıtlı olarak bilinerek söylenen) gücünü hesapsızlığından alır. Dini ya da ahlaki bir kaygı gütmemediğiniz zaman çok kolay bir şekilde yalan söyleyebilirsiniz” diye açıklıyor. Fakat içerikleri, analiz edilen iddianın sahibi ve doğrulama amaçlı kullanılan kaynaklar bakımından incelediğimizde iki platformun da sadece muhalefet partileri ve grupları kaynaklı dezenformasyonlara odaklandığını ve hükümetin resmi duruşuna ve politikalarına uygun bir kurumsal yayın politikası izlendiğini söylemek mümkün.

Doğrulama Platformları: Yolculuk Nereye?

Yanlış bilginin ve asılsız haberlerin yayılmasını sınırlamada Türkiye’deki doğrulama kuruluşları önemli katkı sunuyor. Farklı motivasyon ve kurumsal modelleri izleyen bu kuruluşlar bilgi ekosistemi içerisinde de kendilerini farklı yerlerde konumlandırıyor. Bu kuruluşların ortak paydası, toplumun giderek daha fazla dezenformasyona maruz kalarak kamuoyunun doğru bilgilerden uzak bir şekilde oluştuğu, bunun özellikle toplumsal kriz ve belirsizlik dönemlerinde yoğunlaştığı ve bu konuda -eğer varsa- siyasetçilerin ve geleneksel medyanın müdahalesinin yetersiz kaldığına yönelik saptamaları. Dolayısıyla doğrulama kuruluşlarını salt sosyal medyada dolaşıma giren bilgiyi doğrulayan ya da yanlışlayan oluşumlar olarak değil, Türkiye’ye yönelik sorunsallaştırdıkları alanlarda daha geniş bir toplumsal dönüşüme öncülük etmek isteyen bir sivil girişim olarak okumak da mümkün. Bu toplumsal dönüşümün neleri içerdiğinin, nihai hedefinin, doğrulama platformlarının etkinliğinin sınırlarının ne olduğu ve kullanılacak yöntemin ne olması gerektiği noktasında kurumlar özelindeki tanımlamalar çeşitli. Bu sebeple bu araştırma ile Türkiye’nin doğruluk kontrolü girişimlerini anlamaya yönelik bir katkı sunmayı ve bir gelecek projeksiyonu çizmeyi hedeflerken bütün bu dinamikleri olabildiğince göz önünde bulundurmaya çalışıyoruz.

Kuruluş motivasyonu ne olursa olsun şu anda Türkiye’deki doğrulama platformlarının neredeyse tamamı çalışmalarını ve insan kaynaklarını sosyal medya kaynaklı dezenformasyonların doğrulanmasına odaklamış görünüyor. Sosyal medya platformlarının kendileri de özellikle platformlarında yer alan zararlı

içeriklerin yayılımını sınırlandırmak ve bilgi kirliliğinin önüne geçmek için bir süredir çeşitli mekanizmalar devreye soktu. Fakat bu platformlarda paylaşılan yanlış bilgi yığınının büyüklüğü ve bu içeriklerin yayılma hızı düşünüldüğünde platform sağlayıcıların etki alanlarını genişletmek için farklı kurumlarla iş birlikleri geliştirmesi de kaçınılmaz oldu. Türkiye’deki bazı doğrulama kuruluşlarına yönelik eleştirilerin de temelini oluşturan bu üçüncü taraf haber doğrulama iş birliklerine ilişkin IFCN direktörü Baybars Örsek’in görüşü olumlu. Örsek’e göre süregelen tartışmaların temelinde Facebook gibi platformların bir servis sağlayıcı mı yoksa özel bir platform olarak mı değerlendirileceği ve bu platformların ifade özgürlüğünü ne kadar önceleyeceklerine yönelik fikir ayrılıkları var. Örsek, “ifade özgürlüğüne karşı erişim özgürlüğü” olarak gördüğü bu tartışmada sosyal medya platformlarının doğrulamacıların yardımına ihtiyacı olduğunu düşünüyor.

Doğruluk kontrolü yapan kurumlar açısından da diğer paydaşlarla iş birlikleri geliştirmek birçok açıdan faydalı görülüyor. Facebook gibi platformlarla kurulan partnerliklerin yapılan işe yönelik motivasyonu arttırdığı ve özellikle sürdürülebilirliğe ciddi bir katkı sağladığına yönelik bir görüş var. Doğruluk Payı’ndan Batuhan Ersun kurumun Facebook ile olan iş birliğinden şu ana kadar olumlu sonuçlar elde ettiklerini, bu ticari ilişki ile beraber hem ekiplerini hem de çalışma kapsamalarını büyüttüklerini ve daha iyi içerikler çıkarmaya başladıklarını belirtiyor. Bu tarz doğrulama kuruluşlarının uygun sürdürülebilirlik ve iş modellerini benimseyerek ve benzer inisiyatiflerle bir iletişim ağı geliştirerek kurumsallaşması bu anlamda önemli. Örsek, doğrulama platformlarının sürdürülebilirliği anlamında kurumsallaşmanın büyük etkisi olduğunu ve platformlar için mutlaka izlenmesi gereken bir süreç olduğunu söylüyor: “Daha çok kurumsallaşma, daha çok partner demek. Kamuoyunda oluşturacakları güven ve sürdürülebilirlik anlamında en önemli şey bu. Doğrulama platformları için en büyük risk sürdürülebilirlik. Ancak kurumsallaşabilirsiniz bir takipçi kitlesi inşa edebilirsiniz ve işiniz de daha iyi gider. Dünyanın her yerinde bu iş sivil toplum fonlarıyla yürümüyor, bir sürü kurum artık işlerini ticarileştirme ile becerebiliyor.”

Doğrulama kuruluşları zamanla sadece gelir ve iş modelleri olarak değil kurum yapısı anlamında da çeşitleniyor. Baybars Örsek’e göre uzun bir süredir bireysel doğrulama kurumlarının sayısında yaşanan artış yerini daha çok büyük medya organizasyonları içerisinde kurulan birimlere bırakmış durumda. Reuters, AP ve AFP gibi uluslararası haber ajansları kendi kurumsal yapıları içinde doğruluk kontrolü merkezleri açarak yanlış bilgi mücadelesine bağımsız girişimlere alternatif bir yöntem ve kurumsallık getirdi. Örsek, kurumsal medya ve daha çok sivil toplum kaynaklı olarak ayrılacak bu iki farklı modelin neredeyse dengelendiğini söylese de Türkiye için benzer bir gidişattan bahsetmek bu noktada mümkün değil. Türkiye’deki doğrulama faaliyetlerinin tamamı gerek kendi kendini finanse eden gerekse uluslararası fon kaynaklarından destek bulan bağımsız girişimler tarafından yürütülüyor.

Araştırma bulguları Türkiye'deki doğruluk faaliyetlerinin sivil girişimler üzerinde yoğunlaşma eğiliminin kısmi olarak ülkenin içinde bulunduğu siyasi ortamla açıklanabileceği görüşünü destekliyor. Görüştüğümüz platform temsilcileri Türkiye'deki siyasi kutuplaşmanın çalışmaları açısından bir kısıt oluşturduğunu belirtiyor. Özellikle platformların güvenlik ve çalışmalarının etki ölçümü noktasında yoğunlaşan bu kısıtların ortadan kalkabileceğine yönelik görüş ise zayıf; hatta bazı doğrulamacılar kutuplaşmış politik ortamın giderek artacağını öngörüyor. Malumatfuruş'tan görüştüğümüz platform temsilcisi de doğrulamacılara yönelik Türkiye'de bir itibarsızlaştırma çalışması olduğu ve özellikle üçüncü kuşak doğrulama platformları içerisinde yer alan ve tek bir siyasi ajandayı gözeten kurumların ortaya çıkmasının mevcut kutuplaşmayı güçlendireceği görüşünde: “Başkalarının yaptığı ile sizin yaptığınız arasındaki kalite farkını da görüyorsunuz. Yeniler başlayınca onlar bir şey yayınlayacak, herkes birbirini linç edecek. İddianameler hazırlanacak. Çirkin bir yere gidiyor.”

Doğruluk Payı Direktörü Batuhan Ersun merkezi takipçi kitlelerinin büyük bir kesiminin muhalif görüşlü olduğunu ve hâliyle özellikle devletin resmi kurumlarının verilerini kullandıkları noktada ciddi tepkiler aldıklarını iletiyor ve ekliyor. “Hangi veriyi kullanırsak kullanalım fark etmiyor. Bir kadın örgütünün verilerini de kullansanız, devletinkini de kullansanız, ben Eurostat'tan şöyle şeyler derledim de deseniz tepki geliyor. Bunun önünü alamayız, almak gibi bir derdimiz de yok.” Siyasetçiler nezdinde de platformun CHP'li siyasetçilerle iletişimin daha kötü olduğunu belirten Ersun, muhalefetin doğruluk kontrolü işini kabullenmede daha çok zorlandığı görüşünde. Teyit.org Şef Editörü Gülin Çavuş'a göre bunun sebebi kitlelerin doğrulama platformlarını kendi partizanlıkları için referans noktası olarak kullanmaları. “Biz aksini yapmaya çalışırken ‘fact-checking’ kutuplaşmaya mı sebebiyet veriyor diye sorguluyorum... Yaptıklarımız bundan fayda sağlamaya çalışanlar tarafından konuşuluyor. Eleştirileri de her zaman dikkate alıyoruz, her ne yaparsak yapalım bunlar bizlere gelecek” diyor ve yaptıkları paylaşımlar sonrası maruz kaldıkları tehdit ve “trol”leri artık muhtemel karşıladıklarını belirtiyor. Teyit.org Editörü Nilgün Yılmaz da bunu daha genel anlamda Türkiye'de siyasetin geçirdiği bir dönüşüm ile açıklıyor: “Mücadele artık kim haklı noktasına geldi. Etik üstünlük üzerinden yürüyor siyaset, bu üstünlüğü sağlama çabası var. İster istemez güme gidecek olanlar da bilgi üretenlerle beraber doğrulama organizasyonları oluyor.”

Türkiye'deki doğrulama platformlarının genelinde editoryal, metodolojik ve finansal şeffaflık mekanizmalarının yürürlükte olmasının özellikle bir kurumun güvenilirliğini artırmak ve kurumsal çabalarından daha etkin sonuç alması için gerekli olduğuna yönelik bir görüş hâkim. Bu platformlar arasında en çok fikir birliği sağlanan nokta yanlış bilgiyle mücadelede metodolojinin temel işlevi olduğu. Doğruluk kontrolü yapan kişiler izlenen metodolojinin ve metodolojik şeffaflığın doğrulama faaliyetleri içerisinde kurumsal olarak taviz verilmemesi

gereken tek nokta olduğunu ve bu ilkenin varlığının profesyonel girişimleri ayırt etmede bir ölçüt olarak kullanılabileceğini söylüyor. IFCN için de metodolojik şeffaflık oldukça kritik. Örsek, kurumların içerikleri nasıl yayınladıklarıyla (örneğin sadece yanlış bilgilere ya da sosyal medyadaki içerikleri doğrulamaya odaklanmak gibi) ilgilenmediklerini, analiz edilecek bilgilerin dengeli ve adil bir seçime tabi tutulmasını, göz önünde bulundurulacak kriterlerin ve genel anlamda sürecin nasıl işlediğinin de platformların internet sitelerinde açıkça anlatılmasını önemsediklerini belirtiyor. Geçen yıl IFCN imzacısı olmak için başvuran 12 kurumun başvurularının olumsuz sonuçlanmasının sebebinin de büyük oranda bu şeffaflık ilkesine olan uyumsuzluk ile ilgili olduğunu belirtiyor.

Fakat bazı doğrulamacılar arasında kurumsal şeffaflığın Türkiye'deki doğrulama faaliyetlerini sınırladığına ve dolayısıyla faaliyetlerini anonim olarak sürdürmenin bir güvenli alan oluşturduğuna yönelik bir yargı da var. Malumatfuruş'u kurduğu zamandan bu yana anonim kalan doğrulamacı için özellikle editoryal anonimliğinden ödün vermemesi önemli görünüyor: "Kimliğim açık olsa yarın öbür gün benim yargılanmayacağımın garantisi yok, tehditler, hakaret davaları... Yılda 10-15 tehdit alıyorum, sadece ismi sayfada geçtiği için sayfa engellemeleri geliyor bazen mesela birilerinden... Devletin gizli bilgilerini ifşa etme suçundan soruşturma açmaya çalıştılar bana. Böyle bir ortamda her türlü şeye hazır olmanız gerekiyor." Doğrulama içeriklerinin benzer bir şekilde isimsiz olarak paylaşıldığı, kurumsal ve metodolojik şeffaflığın pratikte olmadığı Boğaziçi Küresel İlişkiler Merkezi Derneği'nin koordinatörü Merve Gökhan bu durumun sahip olunan siyasi görüşten bağımsız herkes için geçerli olduğunu savunuyor: "Doğruyu bile söylese gazeteci hedef hâline gelebiliyor. Maalesef bu durumda hangi siyasi görüşe sahip olduğunuzun ya da hiçbir görüşü benimsememenizin bir önemi yok. Sizin karşınızdaysa hedefdir. Bu da hâliyle işlerimize yansıyor... çünkü müdahalenin nereden geleceğini kestiremiyorsunuz." Gökhan, kişilerden çok yapılan işi ön plana çıkarmak amacıyla da böyle bir gizlilik politikası izlediklerini belirtiyor.

Doğrulama kuruluşlarının faaliyet gösterdikleri ülkedeki politik atmosfer dolayısıyla özellikle şeffaflık noktasında yaşadığı limitasyonlar bu platformların geliştirebilecekleri iş birliklerini de bir ölçüde sınırlandırıyor. Örneğin Baybars Örsek, IFCN imzacısı olabilmek için gerekli tüzel kişilik koşulunu sağlayamayan bazı kuruluşlar olduğunu ve bu tarz bir başvuru aldıklarında vaka özelinde bir değerlendirme yapmak durumunda kaldıklarını belirtiyor. "Bir dernek de vakıf da olabilir ama mutlaka bir tüzel kişi olmalı ama bazı yerlerde zorlanıyoruz çünkü bir şirket, bir dernek kurayım demek o kadar kolay değil bazı ülkelerde. Mısır'da ve Irak'ta benzer kurumlar var mesela çok güzel işler yapıyorlar ama dernek kurma ihtimalleri yok."

Örsek'e göre bazı devletlerin bilgi kirliliği ile mücadele adı altında yaptıkları regülasyonlar da doğrulama kuruluşlarının güvenli ortamlarda faaliyet yürütebilmeleri üzerinde büyük bir tehdit oluşturuyor. Politika yapımcıların bu alanı

düzenlemesinin özellikle tarafsızlık ve ifade özgürlüğü açısından yaratabileceği sorunlar ekseninde ilerleyen tartışmalar sürerken bir yandan da hem bu alandaki akademik literatürde hem de doğrulamacıların kendisi tarafından sıklıkla doğrulama platformlarının ve IFCN gibi kurumların yapabileceklerinin sınırlı olduğu, dolayısıyla farklı paydaşların bir arada mücadele etmesinin gerekliliği vurgulanıyor.

Örsek, doğrulama kuruluşlarının tek başlarına bir şey değiştiremeyeceklerini, kurumların birbirlerine pratik ve bilgi birikimi desteği vermeleri gerektiğini, ve IFCN'in görevinin de tam olarak bu pratik kısımda tanımlandığını söylüyor. Kişisel görüşü IFCN'in bu alanda lobicilik ve savunuculuk faaliyetleri yürütmekte zayıf kaldığı yönünde: "Kurumsal olarak diplomatik görevi yok IFCN'in. Topluluğu mobilize etme aşamasında bazı niyetlerimiz var ama IFCN olarak bir kampanya yapalım gibi bir gündemimiz yok. Her seferinde 100'e yakın kurumun sesini paylaşalım mümkün değil. Kapasite yetmiyor, gündem çabuk değişiyor..." IFCN bazı ülkelerde devletlerin karar alma süreçlerinde gözlemci olarak bulunmuş ve politika yapıcılar ile fikir alışverişi yapmış olsa da şu ana kadar hiçbir çalışmada asıl aktör olarak yer almamış. Örsek bu eksikliği "bağlantı kurmak meselesi önemli, devletlerle iletişime geçebilmek zor zaten" şeklinde yorumluyor.

Bize göre doğrulama platformlarının yolculuğu, liberal demokrasinin yolculuğundan farklı bir rotayı izlemiyor. Kurumlara olan güvensizliğin rekor derecede arttığı, medyanın finansal ve siyasal anlamda kriz yaşadığı bu çağda toplumun bilgiye bakışı ve bilgiyi tüketme/üretme biçimleri dönüşüyor. Bu hızlı dönüşüm paterni Clay Shirky gibi sosyal medya optimistlerinin ilk dönemdeki bakış açısıyla paralel bir şekilde demokratikleşmeye değil, Morozov gibi pesimistlerin bahsettiği otoriterleşme eğilimine yol açmışa benziyor. Aşırı sağcı hareketlerin, nefret söyleminin, nefret suçunun ve örgütlü şiddet faaliyetlerinin (bkz. ABD'deki Başkanlık Seçimleri sonrası gerçekleşen baskın) yanlış bilgi yayılımıyla birlikte artması kadar bilginin devletler tarafından kontrolü ve sansür uygulamaları da bilgiye özgür erişimin ve demokratik tartışma ortamının önünde engel teşkil ediyor. Bu ortamda bu platformlara giydirilmeye çalışılan kurtarıcı kostümü, tıpkı gazetecilere atfedilen kurtarıcı rolü gibi abartılmış ve hatta profesyonel pratiğe zarar veren, tıpkı diğer kurumlar gibi doğrulama kuruluşlarını da daha da kırılğan bir duruma sokan bir hâl alıyor.

Demokrasinin ve ekonominin küresel olarak yaşadığı bu sallantılı evrede ortaya çıkan doğruluk platformları, yaşanan siyasi krizin semptomlarını elbette tedavi edebilir. Örneğin aşı karşıtlığı, iklim krizi ya da göçmen düşmanlığı gibi alanlarda toplumsal algının dönüşmesinde önemli rol oynayabilir. Zaten yaptığımız görüşmeler bu platformların bu alanlarda ciddi çalışmaları olduğunu gösteriyor. Bu önemli rol, elbette toplumun geniş kesimlerinde bu konulardaki algıda keskin kırılmalar yaratamaz. Çünkü, bilimsel bilgiye bakıştan inanç, motivasyon, çıkarlar ve ideolojiye kadar birçok faktör toplum genelinde hakikatle kurulan ilişkiyi

etkiliyor. Dahası, doğrulama platformlarının erişim performanslarına baktığınızda 5G teknolojileriyle Covid-19 sağlığını bağlayan bazı siteler ve kanaat önderleriyle ortalama olarak aynı sayıda insana eriştiklerini de görebiliyorsunuz. Bize göre bu uzun bir yolculuk olacak. Yüz yıllardır var olan gazetecilik endüstrisinin bile derin bir varoluş krizi içine girdiği bu dönemde doğruluk platformları için “ölü doğmuş platformlar” demek de, “ideolojik savaşın yeni cephelelerindeki savaşçılar” olarak onları adlandırmak da büyük bir haksızlık. Her endüstri ya da iş tipi, otorite ile veya güç sahibi kurumlar ile sınavını yaşayabilir. Nasıl ki gözetime dayalı büyük ticari sosyal ağ platformları ve karşılarında merkezi olmayan ve gayriticari sosyal ağ platformları varsa doğrulama kuruluşları ile ilgili kesin bir etkililik ya da kesin bir olumlu motivasyon tanımlaması yapmak güçtür. Hele ki IFCN Direktörü Baybars Örsek’in de bahsettiği artış trendi göz önüne alındığında bu alanda da “kirlenmenin” kaçınılmaz olduğunu görmek zor değil.

Genelden Türkiye özeline dönecek olursak son söz olarak şunları söylemek şart. Birincisi, Türkiye de dünyanın her yerinde olduğu üzere doğruluk platformlarının kusursuz olmadığı bir alan. Çünkü tüm profesyonel alanlar gibi bu alan da, özellikle genç bir alan olarak, hem hatalara açık hem de ülkedeki siyasal tansiyon ve devlet yapısı gereği kendisi açısından en önemli ham madde olan veriyle ya da kaynak olarak kullanacağı bilgi ile güvenilir bir ilişki kurma konusunda zorluklar yaşıyor. Her ne kadar alandaki aktörler kendileri arasında genel olarak olumlu ilişkiler kurmuş olsalar da bu alanda şimdiden ortaya çıkan yeni aktörlerden bazıları ile eski aktörler arasında bir bölünme var. Bu bölünme, devletin de alana girmesiyle muhtemelen iyice keskinleşecek.

Mevcut doğrulama aktörlerinin gazetecilik endüstrisiyle ilişkileri de oldukça sınırlı gibi görünüyor. Her ne kadar gazetecilik kökenli isimlere kadrolarında yer verseler de doğrulamacılarla gazeteciler arasında son zamanlarda farklı dijital haber platformlarının yayınlarına da yansıyan bir gerginlik var. Özellikle Facebook’la partnerlik kuran doğrulama organizasyonlarına yönelik haber sitelerinin görünürlüğünü etkileme potansiyellerinden ötürü bir öfke ya da platformların buradaki rollerine dair belirsizliğe dair soru işaretleri var. Facebook’la, Tiktok’la ya da benzeri sosyal ağ platformlarıyla iş birliği yapan doğrulamacılar aslında küresel olarak belirli standartlar etrafında bu ilişkiyi sürdürüyorlar ve bu süreçlerin olabildiğince şeffaf yürütülmesi konusundaki niyetlerini açıkça belirtiyorlar. Bu süreçlerin bundan sonra nasıl yürüyeceğinin, kurumların ne düzeyde şeffaflık sağlayabileceğinin ve yapılan işin niteliğinin hem profesyonel hem de akademik aktörlerce denetlenmesi elbette gerekli. IFCN’in yıllık kontrollerinin yanı sıra elbette üçüncü bir göz olarak medya profesyonellerinin ve medya akademisyenlerinin bu kurumlara yönelik çalışma ve analizlerini sürdürmesi şart; fakat analiz ve çalışmaların sürmesi bu aktörlerin kanıtsız şekilde mahkum edilmesi ya da doğrulamacılara yönelik itibar suikastlerinin ve hedef göstermelerin de önünü açmamalı. Gazetecilik endüstrisi ile doğrulamacılar arasındaki mevcut gerilimin ve bunun yaratacağı kırılmanın önüne geçmek gazetecilik alanındaki

meslek kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin ve akademik öznelerin elinde. Uzun yıllardır iletişim kurma ve sorunları ortak bir zeminde tartışma yetisini kaybetmiş olan gazetecilik endüstrisi içinde de, bu endüstrinin bir doğrulamacının yerinde ifadesiyle yan kollarından biri olan doğrulamacılar için de sektörel ve neticede demokrasinin faydasına olacak sağlıklı bir iletişim ortamını oluşturmak hepimizin yararına olacaktır. Özellikle, gazetecilik prensiplerine sadık kalınarak yanlışlanmış içeriklerin mecralarca düzeltilmesi ve yanlış bilginin kalıcılaşmaması ya da tam tersi bir şekilde gazetecilik reflekslerinin ve gazeteciliğin doğrulamaya göre daha esnek sınırları içerisinde ortaya çıkan pratiklerin doğrulama pratiklerince metodolojik kısıtlar gereği yanlış bilgi kategorisine doğrudan mahkum edilmemesinin yollarının bulunabileceğini düşünüyoruz.

Referanslar

Kavaklı, N. (2019). Yalan Haberle Mücadele ve İnternet Teyit/Doğrulama Platformları. Erciyes İletişim Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, ss. 663-682, <https://dergipark.org.tr/en/download/articlele/630656>, 04.03.2021 tarihinde erişildi

Kocabay Şener, N . (2018). “Doğruluk Kontrol Merkezi” ve “Yalan Haber” Kavramlarına İlişkin İçeriklerin Medyada Yansımasının Araştırılması . Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi , Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı , 355-373 . DOI: 10.31123/akil.454397

Ünver, H. Akın. (2020) *TÜRKİYE’DE DOĞRULUK KONTROLÜ VE DOĞRULAMA KURULUŞLARI*. Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi, www.jstor.org/stable/resrep26094. 05.03. 2021 tarihinde erişildi.

Araştırmacılar hakkında

NewsLabTurkey Research Hub Direktörü **Dr. Sarphan Uzunoğlu**, aynı zamanda Kadir Has Üniversitesi'nde ve Bilgi Üniversitesi'nde dersler vermektedir. Daha önce Lübnan Amerikan Üniversitesi Multimedya Gazetecilik Bölümü'nde Öğretim Üyesi Doktor, Norveç Arktik Üniversitesi Medya ve Dökümantasyon Bölümü'nde Doçent Doktor ve Kadir Has Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü'nde Öğretim Görevlisi doktor olarak çalışmıştır. Uzunoğlu doktora çalışmalarını Galatasaray Üniversitesi Medya ve İletişim Çalışmaları programında yazdığı Türkiye gazetecilik endüstrisindeki gazetecilik emeğinin istikrarsızlığı ve bu güvencesizleştirme süreci üzerine yazdığı tezle tamamlamıştır. Uzunoğlu yüksek lisans derecesini ise Kadir Has Üniversitesi Yeni Medya Yüksek Lisans Programı'nda yazdığı Hegemonya İçinden Direniş: Türkiye'nin Yeni Medya Ortamında Yarı Anonim Direnişin Yükselişini tezini tamamlayarak almıştır.

Verda Uyar lisans eğitimini 2018 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde Sosyoloji ve Medya ve İletişim Sistemleri çift anadal programında tamamladı, bir dönem değişim programıyla Sciences Po Paris'te eğitim gördü. Aralarında Avrupa Forumu'nun da bulunduğu yurtdışındaki çeşitli programlarda gazetecilik eğitimlerine katıldı ve son olarak Brüksel'de Avrupa Birliği Konseyi Medya İzleme ve Araştırma Birimi stajını tamamladı. Türkiye'nin ilk siyasi doğruluk kontrolü alanında faaliyet gösteren Doğruluk Payı'nda editörlük yaptı ve daha sonra da Sosyal Politika yüksek lisans öğrencisi olduğu Boğaziçi Üniversitesi'nin Sosyal Politika Forumu'nda çalıştı. Şubat 2021'den beri NewsLabTurkey'de araştırma asistanı olarak çalışıyor.